

Marc Kessler

Audiovisuele
verslaglegging
in een
gemoderniseerd
Wetboek van
Strafvordering

Boomjuridisch

Het huidige Wetboek van Strafvordering gaat er sinds jaar en dag van uit dat verslaglegging van bijvoorbeeld een politieverhoor of van de terechtzitting door middel van een schriftelijk proces-verbaal plaatsvindt. Tegenwoordig wordt in een toenemend aantal gevallen van een verhoor of van de terechtzitting ook een opname gemaakt. In zijn inaugurele rede gaat de auteur in op de actuele vraag hoe de verhouding tussen schriftelijke verslaglegging en audiovisuele opnamen moet worden genormeerd in een nieuw Wetboek van Strafvordering. Hij stelt een experiment voor waarin wordt beproefd onder welke voorwaarden schriftelijke verslaglegging gedeeltelijk door een opname zou kunnen worden vervangen.

Het boek is bestemd voor juristen die geïnteresseerd zijn in de wijze waarop het Wetboek van Strafvordering kan worden aangepast aan ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie.

Marc Kessler is hoogleraar strafwetgeving aan de Universiteit Leiden. Hij is als raadgever werkzaam bij de Directie Wetgeving en Juridische Zaken van het Ministerie van Veiligheid en Justitie. In die hoedanigheid is hij nauw betrokken bij het omvangrijke wetgevingsprogramma Modernisering Wetboek van Strafvordering.

ISBN 978-94-6236-710-4

9 789462 367104 >

Boomjuridisch

AUDIOVISUELE VERSLAGLEGGING IN EEN
GEMODERNISEERD WETBOEK VAN STRAFVORDERING

AUDIOVISUELE VERSLAGLEGGING
IN EEN GEMODERNISEERD
WETBOEK VAN STRAFVORDERING

Rede

in verkorte vorm uitgesproken bij de openbare aanvaarding
van het ambt van hoogleraar strafwetgeving bij
de Universiteit Leiden op vrijdag 28 oktober 2016

door

prof. dr. mr. M. (Marc) Kessler

Boom juridisch
Den Haag
2016

Omslagontwerp: Primo!Studio, Delft

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2016 M. Kessler | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6236-710-4

NUR 820

www.boomjuridisch.nl

INHOUD

1. Inleiding	7
2. De rol van audiovisuele opnamen bij verslaglegging in het geldende recht	13
2.1. Verslaglegging door opsporingsambtenaren	13
2.2. Verslaglegging van de terechtzitting	21
3. Wetgevingsvoornemens met betrekking tot opnamen	25
3.1. Verslaglegging door opsporingsambtenaren	25
3.2. Verslaglegging van de terechtzitting	30
4. Externe rechtsvergelijking met het Duitse recht	37
4.1. Inleiding	37
4.2. Verslaglegging van verhoren in het vooronderzoek	38
4.3. Verslaglegging van de terechtzitting	40
4.4. Conclusie	43
5. Audiovisuele verslaglegging in een nieuw Wetboek van Strafvordering	45
5.1. Inleiding	45
5.2. Opnamen als middel tot controle op schriftelijke verslaglegging	45
5.3. Opnamen als gehele of gedeeltelijke vervanging van schriftelijke verslaglegging	52

6. Conclusie	71
7. Dankwoord	75
Noten	79

1. INLEIDING¹

In september 2015 is een nota aan de Tweede Kamer toegezonden waarin de contouren worden geschetst van een nieuw, gemoderniseerd Wetboek van Strafvordering.² Deze nota zal ik in het navolgende aanduiden als de “contourennota”. De modernisering van het Wetboek van Strafvordering is een omvangrijk project dat vele inhoudelijke, procedurele en procesmatige uitdagingen kent. Een belangrijke uitdaging is aanpassing van het wetboek aan de voortschrijdende ontwikkeling van informatie- en communicatietechnologie. Die ontwikkeling kent vele facetten. Een daarvan is dat ook in strafzaken in toenemende mate gebruik wordt gemaakt van audiovisuele opnamen.

Daarbij kan in de eerste plaats worden gedacht aan beelden van beveiligingscamera’s en aan opnamen die door particulieren worden gemaakt, al dan niet met gebruikmaking van de smartphone. Die opnamen kunnen vanzelfsprekend ook in strafzaken grote relevantie hebben.

In de tweede plaats kan worden gedacht aan de ontwikkeling waarin audiovisuele opnamen of geluidsopnamen een rol spelen bij de verslaglegging in strafzaken. Zo worden in het vooronderzoek steeds vaker opnamen gemaakt van door opsporingsambtenaren afgenomen verhoren van verdachten en getuigen. Soms maken opsporingsambtenaren ook opnamen van bijvoorbeeld de aanhouding van de verdachte, met behulp van een bodycam. Van de terechtzitting worden in grote strafzaken die meerdere zittingsdagen in beslag nemen, vaak geluidsopnamen gemaakt.

In de derde plaats kan worden gedacht aan het tonen door het openbaar ministerie of de verdediging van audiovisuele reconstructies op de terechtzitting, waarbij delictsscenario’s

met behulp van virtuele technieken aanschouwelijk worden gemaakt.³ Audiovisuele reconstructies onderscheiden zich van audiovisuele opnamen die een rol spelen bij de verslaglegging door hun hypothesevormende, evaluerende en concluderende karakter; zij maken vaak ook deel uit van het requisitoir van het openbaar ministerie of het pleidooi van de verdediging.

De ontwikkeling van een toenemend gebruik van audiovisuele opnamen zal naar verwachting verder worden versterkt door het streven naar een digitaal strafproces. Het “faciliteren” van een digitaal strafproces is volgens de contourennota een van de doelstellingen van het project tot modernisering van het Wetboek van Strafvordering.⁴

Vandaag wil ik ingaan op de als *tweede* genoemde ontwikkeling: de toenemende rol van audiovisuele opnamen bij verslaglegging. De vraag welke rol opnamen in het beoogde nieuwe Wetboek van Strafvordering bij verslaglegging moeten spelen, is van groot belang. Het huidige wetboek bevat namelijk geen regels over de rol van opnamen bij verslaglegging en gaat ervan uit dat verslaglegging van bijvoorbeeld een verhoor of van de terechtzitting door middel van een proces-verbaal plaatsvindt, en dus dat daarvan schriftelijk verslag wordt gedaan. Hoe verhoudt de verplichting om schriftelijk verslag te leggen zich tot het toenemend aantal gevallen waarin ook een opname beschikbaar is van dezelfde gebeurtenis? Hoe moet die verhouding worden genormeerd in een nieuw Wetboek van Strafvordering? Is een opname primair bedoeld om de schriftelijke verslaglegging te controleren of is er aanleiding om het uitgangspunt van schriftelijke verslaglegging te nuanceren of zelfs te laten vervallen wanneer al een opname beschikbaar is?

Deze vragen laten zich stellen omdat opnamen in vergelijking met schriftelijke verslaglegging voordelen hebben. Het eerste voordeel is dat opnamen vollediger en informatiever zijn dan schriftelijke verslaglegging, zeker in gevallen waarin die verslaglegging zich, zoals gebruikelijk is, beperkt tot een weergave in samengevatte vorm. Opnamen van verhoren geven bovendien op een meer directe wijze toegang tot de oorspronkelijke informatiebron. Bij audiovisuele opnamen zijn deze voordelen groter dan bij geluidsoptnamen. Een vergroting van de rol van opnamen bij verslaglegging zou kunnen bijdragen aan de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging. Dit sluit aan bij de doelstelling uit de contourennota om de kwaliteit van het vooronderzoek te bevorderen.⁵

Het tweede voordeel is dat wanneer de verplichting tot schriftelijke verslaglegging in het toenemend aantal gevallen waarin ook een opname beschikbaar is, op een verantwoorde wijze zou kunnen worden genuanceerd, er potentieel grote mogelijkheden liggen voor werklasterbesparing. In de contourennota is het bevorderen van de efficiency ook een belangrijke doelstelling.⁶ Zoals in het navolgende zal blijken, zijn er ook zorgen dat nuancering van de verplichting tot schriftelijke verslaglegging juist een toename van werklaster tot gevolg zou kunnen hebben. Van een proces-verbaal waarin in samenvatting verslag wordt gedaan van een verhoor, kan sneller kennis worden genomen dan van een opname. Deze zorgen hebben echter de huidige werkwijze als vertrekpunt. Het is de vraag of dat vertrekpunt zonder meer leidend zou moeten zijn bij het nadenken over een nieuw Wetboek van Strafvordering.

Het is van groot belang om de verhouding tussen schriftelijke verslaglegging en opnamen zorgvuldig en evenwichtig in het nieuwe wetboek te normeren. Want de wettelijke verplichting tot schriftelijke verslaglegging is op dit moment niet

minder dan de ruggengraat van het Nederlandse strafproces. In het Nederlandse strafproces ligt het accent in belangrijke mate op het vooronderzoek en op verificatie van de resultaten van dat onderzoek door de rechter die de strafzaak ter berechting voorgelegd krijgt. Door dit structuurkenmerk van ons strafproces is het belang van verslaglegging door opsporingsambtenaren van wat in het vooronderzoek is verricht, groot. In de contourennota wordt geen wijziging van dit structuurkenmerk voorgesteld. Integendeel: die nota wil, zoals gezegd, de kwaliteit en volledigheid van het vooronderzoek bevorderen.

Er zijn veel soorten schriftelijke stukken in strafzaken waarbij de vraag kan worden gesteld hoe hun verhouding tot (mogelijke) audiovisuele equivalenten moet worden genormeerd. Ik beperk mij vandaag tot twee soorten: het proces-verbaal van een opsporingsambtenaar en het proces-verbaal van de terechtzitting. De belangrijkste reden voor deze beperking is dat van de verrichtingen waarvan in die stukken verslag wordt gedaan, in de strafrechtspraktijk nu al, en in toenemende mate, ook opnamen worden gemaakt. Een overeenkomst tussen proces-verbaal van opsporingsambtenaren en processen-verbaal van terechtzittingen is bovendien dat die verklaringen kunnen bevatten van verhoorde personen zoals verdachten en getuigen. Juist bij dergelijke verklaringen wordt, uit een oogpunt van waarheidsvinding, belang gehecht aan het maken van opnamen. Tegen deze achtergrond richt ik mij in deze rede op processen-verbaal waarin verslag wordt gedaan van verhoren. Processen-verbaal van verhoren door de rechter-commissaris in het vooronderzoek laat ik buiten beschouwing. Mijn bevindingen zijn echter ook daarvoor van belang.

De bespreking van het onderwerp loopt langs de volgende lijnen. Eerst ga ik in op het geldende recht ten aanzien van de verhouding tussen processen-verbaal en opnamen (paragraaf 2). Daarna besteed ik aandacht aan recente wetgevingsvoornemens die betrekking hebben op de verhouding tussen beide (paragraaf 3). Daarbij wordt wat betreft het proces-verbaal van de terechtzitting ook een korte interne rechtsvergelijking gemaakt met een nieuwe wettelijke regeling voor opnamen van zittingen van de civiele rechter en de bestuursrechter. Na een korte externe rechtsvergelijking met het Duitse recht – Nederland is uiteraard niet het enige land waar dit soort vragen leven – (paragraaf 4) beantwoord ik de hoofdvraag van deze rede, namelijk hoe in een nieuw gemoderniseerd Wetboek van Strafvordering kan worden omgegaan met audiovisuele opnamen bij de verslaglegging in strafzaken (paragraaf 5). Ik sluit af met mijn conclusies (paragraaf 6). Daarbij maak ik ook een enkele algemene opmerking over de wenselijkheid van onderzoek waarin de juridische inpassing van maatschappelijke ontwikkelingen primair vanuit de invalshoek van wetgeving wordt benaderd en bestudeerd. Het onderwerp van deze rede is daarvan een voorbeeld.

2. DE ROL VAN AUDIOVISUELE OPNAMEN BIJ VERSLAGLEGGING IN HET GELDENDE RECHT

2.1. VERSLAGLEGGING DOOR OPSPORINGSAMBTENAREN

Het Wetboek van Strafvordering bevat enkele bepalingen over verslaglegging door opsporingsambtenaren. In artikel 152 Sv is de verbaliseringsplicht neergelegd. Opsporingsambtenaren zijn op grond van het eerste lid van dat artikel verplicht om proces-verbaal op te maken van door hen opgespoorde strafbare feiten en van wat zij tot opsporing hebben verricht of bevonden. Dat kan ook door hen afgenomen verhoren betreffen.⁷ Het spreekt daarbij binnen de systematiek van het huidige wetboek voor zich dat het proces-verbaal een schriftelijke vorm van verslaglegging behelst. Zo zijn processen-verbaal in de wettelijke bewijsregeling als schriftelijke bescheiden aangemerkt. De bepalingen over verslaglegging door opsporingsambtenaren reppen niet over andere dan schriftelijke verslaglegging. En dat is volgens de wetgever ook de bedoeling. Bij de Wet herziening regels betreffende de processtukken in strafzaken is recent – met ingang van 1 januari 2013 – een herziening van onder andere de bepalingen over verslaglegging door opsporingsambtenaren doorgevoerd.⁸ In de memorie van antwoord met betrekking tot deze wet werd over de ontwikkeling waarin verhoren steeds vaker worden opgenomen in algemene zin vermeld dat “tot dusver” blijkt dat “deze ontwikkelingen geen volwaardig alternatief kunnen bieden voor het opmaken van een proces-verbaal waarin in samenvatting verslag wordt gedaan van de opgenomen verklaring”.⁹ Daar werd in die memorie aan toegevoegd

dat een andere wijze van het opnemen van verklaringen door opsporingsambtenaren onmiskenbaar gevolgen heeft voor de overige procesdeelnemers; “kennisneming van een volledig audiovisueel opgenomen verhoor neemt bijvoorbeeld voor de advocatuur, het openbaar ministerie, de zittende magistratuur aanzienlijk meer tijd in beslag dan een deskundig opgemaakt proces-verbaal van verhoor”. De gedachte om het proces-verbaal volledig door een opname te kunnen vervangen werd bij de herziening van de bepalingen over de verslaglegging door opsporingsambtenaren dus niet door de wetgever onderschreven.

Bij de genoemde herziening is aan artikel 152 een tweede lid toegevoegd dat bepaalt dat het opmaken van proces-verbaal onder verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie achterwege kan worden gelaten. Uit de memorie van toelichting kan worden afgeleid dat de bedoeling vooral is geweest om het zogenoemde politiestepot van een wettelijke basis te voorzien.¹⁰ In het licht van de zojuist geciteerde passage in de memorie van antwoord was het kennelijk niet de bedoeling dat de mogelijkheid tot het achterwege laten van het opmaken van proces-verbaal ook geheel of ten dele zou worden benut op grond van het argument dat de te relateren informatie ook beschikbaar is in de vorm van een opname, al sluit de tekst van deze bepaling dat niet uit. In ieder geval lijkt niet aan die mogelijkheid te zijn gedacht.

Uit de genoemde memorie van toelichting blijkt dat de wetgever het geldende recht met betrekking tot de verbaliseringsplicht heeft omarmd, zoals neergelegd in het bekende *Zwolsman*-arrest van de Hoge Raad, waarnaar in die memorie ook wordt verwezen.¹¹ In dat arrest heeft de Hoge Raad bepaald dat het opsporingsambtenaren in het licht van de aan een eerlijk proces te stellen eisen “slechts dan vrij [staat] het opmaken van een proces-verbaal achterwege te laten ingeval hetgeen door hen

is verricht of bevonden naar hun, aan toetsing door de officier van justitie onderworpen, oordeel redelijkerwijs niet van belang kan zijn voor enige door de rechter in het eindonderzoek te nemen beslissing”.¹² Dit betekent, omgekeerd, dat alles wat van belang kan zijn in het proces-verbaal gerelateerd moet worden.¹³ Op zich kan ook een samengevat weergegeven verhoor alle relevante informatie bevatten. Hoewel een proces-verbaal ook in de ogen van de Hoge Raad noodzakelijkerwijs een “zekere selectie” bevat omdat niet alles wat is waargenomen of ondervonden “in redelijkheid relevant kan worden geacht”,¹⁴ mag een samenvattende weergave niet zo beknopt zijn dat relevante informatie daarin ontbreekt. Deze rechtspraak lijkt dus in de weg te staan aan vervanging van het proces-verbaal van verhoor door een opname, en ook aan een proces-verbaal waarin wordt volstaan met een samenvatting van het verhoor en voor bepaalde relevante informatie wordt verwezen naar de opname daarvan, voor zover die informatie niet ook in het proces-verbaal zelf wordt vermeld.

De Hoge Raad overweegt in het *Zwolsman*-arrest ook dat ingeval het opmaken van een proces-verbaal achterwege blijft, moet worden voorzien in een zodanige verslaglegging van het opsporingsonderzoek dat doeltreffend kan worden gereageerd op een verzoek van de rechter tot nadere verantwoording over dat onderdeel van het opsporingsonderzoek.¹⁵ Deze rechtsoverweging lijkt betrekking te hebben op informatie uit het opsporingsonderzoek die aanvankelijk niet relevant leek en waarvan om die reden geen proces-verbaal is opgemaakt, maar die later in het strafproces wel als relevant is aangemerkt. Deze rechtsoverweging lijkt in zoverre geen ruimte te bieden om in een proces-verbaal van verhoor naar een opname te verwijzen wanneer het gaat om informatie die van meet af aan als relevant is aangemerkt.

Tegelijk geldt dat de besproken rechtspraak stamt uit de periode vóór de herziening van de regels over de verslaglegging door opsporingsambtenaren en dat in die rechtspraak niet uitdrukkelijk wordt ingegaan op invloed die de beschikbaarheid van een opname heeft op de aan het proces-verbaal te stellen eisen. Niet uitgesloten kan worden dat aan de nieuwe bepaling dat het opmaken van proces-verbaal onder verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie achterwege kan worden gelaten, een eigentijdse uitleg kan worden gegeven die inhoudt dat in het proces-verbaal voor relevante informatie naar specifiek aangeduide onderdelen van een bij het proces-verbaal gevoegde opname mag worden verwezen, wanneer het doel van een adequate verslaglegging daarmee wordt bereikt. Ik kom hier later nog op terug (paragraaf 5.3).

Met betrekking tot – specifiek – verdachtenverhoren bepaalt de wet in aanvulling op de algemene verbaliseringsplicht dat de verklaringen van de verdachte, in het bijzonder die welke een bekentenis van schuld inhouden, in het proces-verbaal van het verhoor “zoveel mogelijk in zijn eigen woorden” moeten worden opgenomen. Er is enige rechtspraak beschikbaar over de betekenis van deze bepaling. Het ging daarbij om gevallen waarin er verschillen bestonden tussen de in het proces-verbaal samengevatte verklaring van de verdachte en de opname die van zijn verhoor was gemaakt.¹⁶ Uit deze rechtspraak kan worden afgeleid dat deze bepaling er niet aan in de weg staat dat de verklaringen van de verdachte in het proces-verbaal in samengevatte vorm worden weergegeven of dat de eigen woorden van de verdachte in het proces-verbaal zakelijk worden weergegeven.

Wat zeggen de beleidsregels van het openbaar ministerie over de verhouding tussen het proces-verbaal van het verhoor en een daarvan gemaakte opname? De Aanwijzing auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten schrijft in zwaardere strafzaken voor dat een opname van het verhoor moet worden gemaakt.¹⁷ Die opname is primair bedoeld om de schriftelijke verslaglegging van het verhoor in het proces-verbaal te kunnen controleren. Ook de verdediging kan met dat doel van de opname kennisnemen, zo vermelden de beleidsregels onder verwijzing naar de hieronder nog aan de orde te stellen rechtspraak van de Hoge Raad. Verder is de opname ook bedoeld om het verhoor of delen daarvan later als nog woordelijk te kunnen uitwerken. Dit gebeurt uitsluitend in bijzondere situaties, op verzoek van de officier van justitie of de rechter-commissaris.¹⁸ Over de verhouding tot de wettelijke verplichting om van het verhoor ook een proces-verbaal op te maken zegt de aanwijzing: “Van elk geregistreerd verhoor wordt conform art. 152 Sv een proces-verbaal opgemaakt in de vorm van een samenvatting. Hierbij worden de belangrijke passages zo veel mogelijk in de woorden van de verhoorde persoon weergegeven; (...).”¹⁹ Hieruit kan worden afgeleid dat volgens de beleidsregels aan de wettelijke verbaliseringsplicht kan worden voldaan door een samenvatting, in ieder geval indien een opname beschikbaar is en de belangrijkste passages in de woorden van de verhoorde persoon worden weergegeven. Dat laatste geldt dus niet alleen voor verdachtenverhoren waarvan een opname wordt gemaakt, maar ook voor getuigenverhoren.

De conclusie die op basis van het voorgaande moet worden getrokken is dat opsporingsambtenaren bij het opmaken van proces-verbaal van een verhoor mogen volstaan met een samenvatting van het verhoor wanneer die samenvatting alle relevante

informatie uit het verhoor omvat. De rechtspraak lijkt in de weg te staan aan vervanging van het proces-verbaal door een opname en ook aan een proces-verbaal waarbij in de schriftelijke samenvatting van het verhoor wordt volstaan met verwijzing naar relevante informatie in een opname, en waarbij de informatie dus niet, of niet noodzakelijkerwijs, tevens in die samenvatting is vermeld. Tegelijk is denkbaar dat een andersluidende uitleg van de herziene bepalingen over de verbaliseringsplicht die meer eigentijds is en aansluit bij het doel van de verbaliseringsplicht, door de rechter uiteindelijk zou worden gebillijkt. Beleidsregels van het openbaar ministerie schrijven voor om in zwaardere strafzaken een opname van het verhoor te maken. Dit is echter een aanvullende verplichting naast de wettelijke verbaliseringsplicht en is primair bedoeld om de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal te kunnen controleren.

Hoe wordt in de praktijk omgegaan met het samenvatten in een proces-verbaal? Malsch en anderen hebben een onderzoek verricht waarin processen-verbaal van verdachtenverhoren zijn vergeleken met de daarvan gemaakte opnamen.²⁰ Daardoor kon een beeld worden verkregen van de wijze waarop deze verhooren werden geverbaliseerd. De onderzoekers concluderen dat de processen-verbaal “de werkelijkheid” niet volledig weergeven. De processen-verbaal geven het verhoor sterk samengevat en ook niet altijd correct weer. Er is in veel gevallen geen sprake van dat verklaringen van de verdachte in het proces-verbaal in zijn eigen woorden worden weergegeven. Doordat de door de verdachte gebruikte bewoordingen bij het opmaken van het proces-verbaal worden veranderd, komt de verdachte in het proces-verbaal van verhoor vaak zekerder over in zijn uitspraken dan op de opname. Er wordt volgens de onderzoekers veel weggelaten uit processen-verbaal en wat wordt weggelaten kan

soms relevant zijn, zoals ontkenningen of confrontaties met ander bewijsmateriaal.²¹ Hoewel veel informatie is weggelaten, is de grote lijn van de verhoren volgens de onderzoekers meestal wel terug te zien in de processen-verbaal.²² In het kader van het onderzoek van Malsch zijn ook praktijkbeoefenaren bevraagd. Enkele van hen stelden dat in het geval er een opname wordt gemaakt, de processen-verbaal “soms korter zijn en meer het karakter van een samenvatting hebben dan in de situatie waarin er geen opname is”. Het merendeel van hen geeft echter aan geen verschil in lengte van de processen-verbaal te zien “tussen de twee situaties”.²³

Voor de beantwoording van de vraag hoe de verhouding tussen het proces-verbaal en de opname naar geldend recht moet worden gezien, is ook het bewijsrecht relevant. Opnamen zijn in de bewijsregeling van het huidige Wetboek van Strafvordering geen wettig bewijsmiddel. Het wetboek kent een limitatieve opsomming van wettige bewijsmiddelen (artikel 339, eerste lid, Sv). Opnamen zijn daar niet één van. Zij kunnen niettemin op twee manieren indirect voor het bewijs worden gebruikt.

De eerste weg is het proces-verbaal van een opsporingsambtenaar. Schriftelijke bescheiden zijn namelijk een wettig bewijsmiddel en onder schriftelijke bescheiden zijn begrepen processen-verbaal van opsporingsambtenaren waarin feiten en omstandigheden zijn genoemd die door hen zelf zijn waargenomen of ondervonden (artikel 344, eerste lid, onderdeel 2, Sv).²⁴ Datgene wat een opsporingsambtenaar heeft horen verklaren tijdens het verhoor geldt, overigens ongeacht de vraag of daarvan tevens een opname is gemaakt, als door hemzelf waargenomen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor datgene wat hij op camerabeelden heeft gezien. In deze gevallen zijn het dus niet de van het verhoor gemaakte opname of de camerabeelden die voor

het bewijs worden gebruikt, maar de schriftelijke weergave van het verhoor of van de beelden door de opsporingsambtenaar in het proces-verbaal.

De tweede weg is het bewijsmiddel van de eigen waarneming van de rechter. Artikel 340 Sv bepaalt dat onder de eigen waarneming van de rechter de waarneming wordt verstaan die door hem persoonlijk op de terechtzitting is geschied. Wil die eigen waarneming als bewijsmiddel kunnen worden gebruikt, dan zal deze bij het onderzoek op de terechtzitting moeten zijn gedaan. De eigen waarneming van de rechter die buiten het verband van de terechtzitting is gedaan, is uitgesloten als bewijsmiddel.²⁵ Door deze regel hebben ook het openbaar ministerie en de verdediging die waarneming kunnen doen en de gelegenheid gehad zich daarover bij de behandeling van de zaak uit te laten.²⁶ In het geval van opnamen betekent dit dat die (althans de relevante delen daarvan) op de terechtzitting moeten zijn afgespeeld, wil de eigen waarneming van de rechter van wat op die opname te zien is, aan het bewijs kunnen meewerken.²⁷ Hoewel het afspelen van de relevante delen van een opname op de terechtzitting noodzakelijk is om de waarneming daarvan aan het bewijs te kunnen laten meewerken, is volgens de Hoge Raad “in zijn algemeenheid” niet vereist dat de rechter zijn bij gelegenheid van de terechtzitting gedane waarneming van wat op die opname te zien of te horen is, daar ter sprake brengt. Dat is anders wanneer het openbaar ministerie en de verdediging door het gebruik van die eigen waarneming voor het bewijs zouden worden verrast “omdat zij daarmee geen rekening behoeften te houden”.

Wanneer van een verhoor door opsporingsambtenaren niet alleen een proces-verbaal, inhoudende een zakelijke weergave van wat tijdens dat verhoor is verklaard, is opgemaakt, maar ook een opname is vervaardigd, wat uit de processtukken dient

te blijken, brengen beginselen van een behoorlijke procesorde volgens vaste rechtspraak van de Hoge Raad mee dat aan de verdediging de kennisneming van die opname niet mag worden onthouden.²⁸ Dat betekent volgens de Hoge Raad echter nog niet dat die opnamen zonder meer als processtuk aan het procesdossier moeten worden toegevoegd. Maar als de verdediging de betrouwbaarheid of de rechtmatigheid van de verkrijging van de afgelegde verklaringen betwist, moeten door de verdediging aangeduide delen van de opnamen die deze betwisting zouden kunnen ondersteunen, als redelijkerwijze van belang zijnde stukken in beginsel aan het procesdossier worden toegevoegd.²⁹

Uit een en ander kan de conclusie worden getrokken dat opnamen volgens het geldende recht geen wettig bewijsmiddel zijn en alleen indirect tot het bewijs kunnen meewerken. Opnamen van verhoren zijn, anders dan de daarvan opgemaakte processen-verbaal, niet steeds processtukken die aan het procesdossier moeten worden toegevoegd. Wel kan de verdediging de kennisneming daarvan niet worden onthouden. Opnamen of delen daarvan kunnen wel een processtuk worden op het moment dat deze relevant worden geoordeeld voor enige in de strafzaak te nemen beslissing.

2.2. VERSLAGLEGGING VAN DE TERECHTZITTING

Van elke terechtzitting moet door de griffier een schriftelijk proces-verbaal worden opgemaakt. In dat proces-verbaal moet aantekening worden gehouden van alles wat met betrekking tot de zaak op de terechtzitting voorvalt en van de “zakelijke inhoud” van op de terechtzitting afgelegde verklaringen (artikel 326 Sv). Op vordering van het openbaar ministerie of op verzoek van de

verdediging kan een verklaring binnen redelijke grenzen woor-
delijk worden opgenomen.

In beginsel kan met een verkort proces-verbaal worden vol-
staan. In een verkort proces-verbaal mag aantekening van wat
op de terechtzitting voorvalt en van verklaringen die daar wor-
den afgelegd, achterwege worden gelaten (artikel 138c Sv). Op
de mogelijkheid om met een verkort proces-verbaal te volstaan
maakt het wetboek enkele uitzonderingen waarvan de belang-
rijkste zijn het geval waarin de terechtzitting is geschorst, het
geval dat een rechtsmiddel tegen het vonnis wordt aangewend
en het geval waarin het proces-verbaal op vordering van het
openbaar ministerie of op verzoek van de verdediging wordt
aangevuld tot een volledig proces-verbaal (artikelen 281, vierde
lid, en 327a Sv).

In de wettelijke regeling wordt geen rekening gehouden
met de mogelijkheid om van de terechtzitting een opname te
maken.³⁰ Die regeling staat daaraan echter ook niet in de weg.
Vervanging van het proces-verbaal door een opname zou zich
echter niet met deze regeling verdragen. Een verschil met de wet-
telijke regeling van het proces-verbaal van opsporingsambtena-
ren is, dat niet is voorzien in een mogelijkheid om het opmaken
van een proces-verbaal van de terechtzitting achterwege te laten.

In de praktijk worden vooral in zwaardere strafzaken die
meerdere zittingdagen omvatten, geluidsopnamen van de
terrechtzitting gemaakt. Deze opnamen worden alleen gebruikt
als hulpmiddel voor de griffier bij het opstellen van het proces-
verbaal of bij het aanvullen van het verkort proces-verbaal. Zij
zijn volgens de afspraken van het zogeheten landelijk overleg
vakinhoud strafrecht niet bedoeld om aan het procesdossier te
worden toegevoegd of aan derden te worden verstrekt.³¹

Het proces-verbaal van de terechtzitting is doorslaggevend bij het vaststellen van wat er op de terechtzitting is gebeurd. Volgens vaste rechtspraak van de Hoge Raad is het schriftelijk proces-verbaal van de terechtzitting in beginsel de “enige kenbron” van wat op de terechtzitting is verklaard en aangevoerd, als ook van in acht genomen vormen.³²

3. WETGEVINGSVOORNEMENS MET BETREKKING TOT OPNAMEN

3.1. VERSLAGLEGGING DOOR OPSPORINGSAMBTENAREN

De contourennota gaat niet in op de vraag hoe de verhouding tussen enerzijds de verplichting tot schriftelijke verslaglegging door opsporingsambtenaren en anderzijds opnamen in een nieuw Wetboek van Strafvordering moet worden genormeerd. In een van de aan de contourennota ten grondslag liggende departementale discussiestukken is, zoals Keulen stelt,³³ afhoudend gereageerd op de gedachte om de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal geheel of gedeeltelijk door opnamen te vervangen.³⁴ Een keuze om in bepaalde gevallen tot die vervanging over te gaan, zou alleen moeten worden overwogen, aldus dit discussiestuk, “nadat uit een gedegen impactanalyse zou blijken wat daarvan de consequenties zouden zijn voor de strafrechtsketen als geheel.”³⁵

Deze kwestie is ook aan de orde gekomen buiten het verband van de modernisering van het Wetboek van Strafvordering. In de Eerste Kamer is wetsvoorstel 34 159 aanhangig. Dat wetsvoorstel voorziet onder meer in een aanvulling van de bestaande wettelijke regels voor het opmaken van processen-verbaal van verdachtenverhoren.³⁶ Die aanvulling houdt het volgende in. In het proces-verbaal van verhoor moet worden vermeld of opnamen zijn gemaakt (artikel 29a, eerste lid, nieuw Sv). Aan de bestaande wettelijke regel dat de verklaringen van de verdachte, in het bijzonder die welke een bekentenis van schuld inhouden, in het proces-verbaal van het verhoor zo veel mogelijk in zijn eigen woorden moeten worden opgenomen, wordt toegevoegd

dat de verklaring van de verdachte bovendien “zo volledig mogelijk” wordt weergegeven en “voor zoveel mogelijk in vraag- en antwoordvorm” (artikel 29a, tweede lid, nieuw Sv). Aan de verdachte en aan zijn raadsman voor zover deze het verhoor heeft bijgewoond, wordt de gelegenheid geboden om opmerkingen te maken over de weergave van het verhoor in het proces-verbaal (artikel 29a, derde lid, nieuw Sv). Voor zover deze opmerkingen niet worden overgenomen, worden zij in het proces-verbaal vermeld.

In de met betrekking tot het wetsvoorstel gehouden consultatieronde had de politie het standpunt betrokken dat in gevallen waarin een opname van het verhoor van de verdachte beschikbaar is, in het proces-verbaal zou moeten kunnen worden volstaan met een samenvatting van de verklaring van de verdachte.³⁷ In haar advies sprak de politie in dit verband over een “verkort proces-verbaal.” Er mag van worden uitgegaan dat daarmee is bedoeld op een nog sterker samengevatte weergave van de verklaring van de verdachte in het proces-verbaal dan nu al op basis van het geldende recht is toegelaten (paragraaf 2.1).

In reactie op dit advies van de politie is in de memorie van toelichting aangegeven dat “op de langere termijn” rekening moet worden gehouden met de invoering van opnamen van de meeste politieverhoren, en dat zal worden bezien “of en zo ja in welke gevallen en onder welke voorwaarden” mogelijkheden zouden kunnen worden geschapen voor het achterwege laten van het opmaken van een “volwaardig” proces-verbaal wanneer het verhoor al audiovisueel is opgenomen.³⁸ Bij het bezien van die mogelijkheden zullen, aldus die memorie, “onder meer de juridische randvoorwaarden en de werklastgevolgen voor de strafrechtsketen als geheel belangrijke aandachtspunten zijn”.

Hier wordt, zij het met enige terughoudendheid, een opening geboden om de mogelijkheden van vervanging van de

schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal door een opname te bezien. Het wetsvoorstel in het kader waarvan deze opmerking is gemaakt, maakt dit zelf niet uitdrukkelijk mogelijk.

Aanvankelijk was in het wetsvoorstel de bepaling opgenomen dat wanneer met het verhoor van de verdachte wordt begonnen zonder dat diens raadsman beschikbaar is, dat verhoor moet worden opgenomen. Om de reden dat “thans geen situatie is bereikt waarin van alle politieverhoren een opname wordt gemaakt”, is die bepaling niet in het wetsvoorstel gehandhaafd.³⁹

Het genoemde wetsvoorstel lijkt op het eerste gezicht een verdergaande mate van schriftelijke verslaglegging van het verdachtenverhoor voor te schrijven dan nu uit het geldende recht voortvloeit.⁴⁰ Zo kan men zich afvragen hoe de regel dat de verklaring van de verdachte “zo volledig mogelijk” in het proces-verbaal moet worden weergegeven, zich verhoudt tot het geldende recht volgens hetwelk de relevante delen van het verhoor in samenvatting mogen worden weergegeven (paragraaf 2.1). In de memorie van toelichting wordt gesteld dat aan de huidige bepaling volgens welke de verklaringen van de verdachte zo veel mogelijk in zijn eigen woorden worden weergegeven, al de bedoeling van de wetgever ten grondslag zou liggen “dat gestreefd dient te worden naar een zo volledig mogelijk feitelijke weergave van de verklaring in het proces-verbaal” terwijl in die memorie anderzijds de indruk wordt gewekt dat met de voorgestelde bepaling ruimere mogelijkheden worden geschapen voor de verdediging om na te gaan wat de verdachte heeft verklaard en voor de opsporing om op basis van de verklaring van de verdachte verder te reageren.⁴¹ Naar aanleiding van door de Tweede Kamer over deze kwestie gestelde vragen is in

de nota naar aanleiding van het verslag het volgende opgemerkt: “Met een zo volledig mogelijke weergave is bedoeld dat alles wat de verdachte verklaart dat voor de strafzaak relevant kan zijn wordt weergegeven in het proces-verbaal. De rechter moet ervan op aankunnen dat relevante informatie niet ontbreekt. Een te sterk samengevatte weergave van relevante verklaringen van de verdachte brengt in dit opzicht risico’s met zich (...)”⁴²

Uit deze passages in de Kamerstukken bij dit wetsvoorstel wordt niet duidelijk of de voorgestelde bepaling ten opzichte van het geldende recht een verdergaande verplichting bevat of niet. Tegelijk wordt geen afstand genomen van het geldende recht; alleen een “te sterk” samengevatte weergave wordt risicovol gevonden. Het moet er mijns inziens voor worden gehouden dat de wetgever op dit punt geen verandering heeft beoogd ten opzichte van het geldende recht waarin mag worden volstaan met een samengevatte weergave van het verhoor waarin alle relevante delen van het verhoor terug zijn te vinden. Met de toevoeging van de bepaling dat de verklaring van de verdachte zo volledig mogelijk wordt weergegeven heeft de wetgever kennelijk nog eens het belang willen benadrukken van een wijze van verslaglegging van het verdachtenverhoor waarin alle relevante informatie uit het verhoor is vermeld.

Vermelding verdient verder dat in februari 2016 een brief aan de Tweede Kamer is toegezonden waarin een visie is neergelegd op de digitalisering van de strafrechtssketen.⁴³ In het visiedocument dat als bijlage bij de brief is gevoegd is meermaals opgemerkt dat de voortschrijdende digitalisering van de strafrechtssketen de vraag doet stellen of wenselijk is dat de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal door een opname wordt vervangen.⁴⁴ Een antwoord op de gestelde vraag bevat het document echter niet.

Tot dusver ging het over opnamen die de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal geheel of gedeeltelijk vervangen. Over de vraag of het wenselijk is om wettelijk voor te schrijven dat verhoren in bepaalde gevallen moeten worden opgenomen als aanvullend middel om het schriftelijk proces-verbaal te kunnen controleren, bijvoorbeeld door de beleidsregels van het openbaar ministerie op dit punt te codificeren, bevat de contourennota evenmin voornemens.

De conclusie die uit het voorgaande moet worden getrokken is dat de wetgever met betrekking tot de rol van opnamen bij verslaglegging zoekende is. Hij staat, zo proef ik in de verschillende stukken, niet afwijzend tegenover vergroting van de rol van opnamen bij de verslaglegging door opsporingsambtenaren, maar is vooral beducht voor de kosten en werklasteffecten die een dergelijke vergroting met zich zou kunnen brengen voor de strafrechtsketen als geheel.

Zoals gezegd gaat de contourennota niet in op de verhouding tussen enerzijds schriftelijke verslaglegging door opsporingsambtenaren en anderzijds opnamen. Die nota bevat echter wel het voor dit thema relevante voornemen om in het nieuwe Wetboek van Strafvordering een regeling te treffen over het gebruik van opnamen voor het bewijs.⁴⁵ Dat voornemen wordt in de contourennota als volgt toegelicht:

“De huidige regeling, waarin de toegelaten bewijsmiddelen in de wet zijn opgesomd, biedt ruimte om het gebruik van een bepaald bewijsmiddel te normeren. Enige normering acht ik aangewezen voor het gebruik van beeld- en geluidopnamen en wel in die zin, dat deze slechts kunnen worden gebruikt voor het bewijs door middel van het bewijsmiddel van de “eigen waarneming” door de rechter. De Hoge Raad heeft als regel voor

de eigen waarneming geformuleerd dat de rechter deze in het algemeen niet ter terechtzitting ter sprake behoeft te brengen, behalve indien de procespartijen door het gebruik van die waarneming voor het bewijs zouden worden verrast omdat zij daarmee geen rekening hoefden te houden. Omdat beeld- en geluidmateriaal vaak voor meerdere uitleg vatbaar is, biedt het bewijsmiddel van de “eigen waarneming” waarborgen tegen een voor partijen verrassend gebruik van dit materiaal voor het bewijs: door de waarneming van het materiaal ter terechtzitting aan de orde te stellen, biedt de rechter partijen de gelegenheid hun zienswijze op de inhoud en strekking van het beeldmateriaal naar voren te brengen. Zodoende wordt voorzien in voldoende tegenspraak voor wat betreft het gebruik van dergelijk materiaal.”

Uit dit citaat blijkt dat opnamen volgens de contourennota ook in het nieuwe wetboek niet zelfstandig kunnen meewerken tot het bewijs, maar alleen via de eigen waarneming van de rechter.⁴⁶ Het lijkt erop dat in zoverre wordt vastgehouden aan het geldende recht. Niet duidelijk is echter welke aanvullende normering de steller van de contourennota voor ogen staat ten opzichte het geldende recht.

3.2. VERSLAGLEGGING VAN DE TERECHTZITTING

In de contourennota wordt aangekondigd dat in het nieuwe wetboek een grondslag zal worden opgenomen voor een regeling met betrekking tot het maken van geluidsopnamen van de terechtzitting of van onderdelen daarvan.⁴⁷ Doel daarvan is om de kwaliteit van de verslaglegging in het proces-verbaal van de terechtzitting te waarborgen, vooral verslaglegging van op de terechtzitting afgelegde verklaringen van verdachten, getuigen of deskundigen. Tegelijk blijft de wettelijke regel gehandhaafd dat in het proces-verbaal in beginsel kan worden volstaan met

een weergave van de zakelijke inhoud van afgelegde verklaringen. In het nieuwe wetboek zal worden voorzien in de mogelijkheid voor het openbaar ministerie en de verdediging om de geluidsoptname na afloop van de terechtzitting uit te luisteren ter controle van de verslaglegging in het proces-verbaal. In geval van discussie over de weergave in het proces-verbaal is het laatste woord aan de rechter, aldus de contourennota. Met dit wetgevingsvoornemen komt de contourennota tegemoet aan wensen vanuit vooral de advocatuur.⁴⁸

Uit de contourennota wordt niet duidelijk of het laten maken van opnamen van de terechtzitting of van delen ervan een bevoegdheid van de rechter wordt dan wel dat zal worden voorgeschreven dat van de terechtzitting of delen daarvan, al dan niet op verzoek van de verdediging of op vordering van het openbaar ministerie, opnamen moeten worden gemaakt. De Raad voor de rechtspraak heeft in zijn advies over de contourennota aangegeven een voorkeur te hebben voor de eerste optie en heeft aandacht gevraagd voor de praktische implementatie en mogelijke werklastgevolgen.⁴⁹ Daarnaast heeft de Raad in zijn advies aangegeven het van belang te vinden dat de mogelijkheid wordt geboden om snel en op experimentele basis in te spelen op nieuwe technische ontwikkelingen en wensen vanuit de praktijk. Hij wijst in dit verband op de mogelijkheid van een experiment met een “audioproces-verbaal” in zaken die zich daarvoor lenen en adviseert om met het oog daarop in een experimenteerbepaling te voorzien.⁵⁰ De Raad geeft niet aan welke zaken zich daar naar zijn mening voor zouden lenen. Kennelijk gaat het de Raad om een experiment waarbij de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal van de terechtzitting geheel of grotendeels door een opname wordt vervangen. Als dat inderdaad de bedoeling van het advies is, dan zou dat verder gaan dan enkel een

experiment met opnamen van de terechtzitting als controle-middel van het proces-verbaal van de terechtzitting.

*INTERNE RECHTSVERGELIJKING MET HET CIVIELE RECHT EN
BESTUURSRECHT*

Op het punt van de verhouding tussen het proces-verbaal van de terechtzitting en een daarvan gemaakte opname kan een interne rechtsvergelijking worden gemaakt met het civiele recht en het bestuursrecht. Wanneer de onlangs tot stand gekomen Wet tot vereenvoudiging en digitalisering van het procesrecht in werking treedt, zullen in het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering en in de Algemene wet bestuursrecht algemene regelingen worden opgenomen over het proces-verbaal van de zitting van de civiele rechter en de bestuursrechter.⁵¹ Ik beperk mij kortheidshalve tot de civielrechtelijke bepalingen uit de genoemde wet, omdat deze bepalingen het meest uitgebreid in de Kamerstukken zijn toegelicht.

Niet in alle gevallen hoeft in civiele zaken een proces-verbaal van de zitting te worden opgemaakt. Een proces-verbaal wordt volgens de nieuwe wet alleen opgemaakt als de rechter dat, ambtshalve of op verzoek van een partij die daarbij belang heeft, bepaalt of als een hogere rechter in de zaak daar om verzoekt (artikel 30n, eerste lid, Rv). Verder is bepaald dat het proces-verbaal van de zitting een zakelijke samenvatting van het verhandelde op de zitting inhoudt (artikel 30n, derde lid, Rv). Het is dus geen woordelijk verslag van alles wat tijdens de zitting is gebeurd.⁵² Wel kan de rechter bepalen dat een verklaring die op de zitting wordt afgelegd, “geheel” in het proces-verbaal wordt opgenomen (artikel 30n, vierde lid, Rv). De persoon wiens verklaring het betreft heeft het recht daarin wijzigingen aan te brengen. Dat recht is in strafzaken overigens niet voorzien.⁵³

In de Kamerstukken met betrekking tot de genoemde wet wordt aangegeven dat de rechter van de hele zitting een opname kan laten maken. De wettelijke regeling, die dat niet met zoveel woorden bepaalt, laat dit zoals blijkt uit de memorie van antwoord toe.⁵⁴ Wat die wettelijke regeling met betrekking tot opnamen wel bepaalt, is dat de rechter het schriftelijk proces-verbaal van de zitting kan laten vervangen door een opname van de zakelijke samenvatting van de zitting (artikel 30n, zevende lid, Rv). Deze opname, die het proces-verbaal van de zitting kan vervangen, betreft dus alleen de *zakelijke samenvatting* van de zitting, en nadrukkelijk niet de hele zitting.⁵⁵ Wil een opname van de zakelijke samenvatting van de zitting kunnen worden gemaakt, dan moet de rechter die samenvatting op de zitting uitspreken, zo volgt uit de Kamerstukken.⁵⁶ Van die door de rechter uitgesproken samenvatting kan dan een opname worden gemaakt. Die opname vervangt het schriftelijk proces-verbaal. Dat proces-verbaal hoeft dan dus niet te worden opgemaakt. De hogere rechter kan echter verzoeken om alsnog een schriftelijk proces-verbaal op te maken. Dat schriftelijke proces-verbaal moet dan woordelijk gelijk zijn aan de opname. De reden daarvan is dat de opname geldt als proces-verbaal en voorkomen moet worden dat er twee verschillende versies ontstaan.⁵⁷

De opname die het schriftelijk proces-verbaal vervangt, moet aan partijen ter beschikking worden gesteld. Dat vloeit voort uit de bepaling dat de griffier het “proces-verbaal” aan de partijen ter beschikking stelt (artikel 30n, zesde lid, Rv).⁵⁸ Dat moet in de praktijk gebeuren door toevoeging aan het digitale dossier. In de Kamerstukken is aangegeven dat wanneer een opname van de hele zitting is gemaakt, ook die opname aan het digitale dossier wordt toegevoegd.⁵⁹ De wettelijke regeling zelf bepaalt dat overigens niet. Partijen die voor de hogere rechter een beroep willen doen op de opname moeten aangeven op welke passage in de

opname zij zich beroepen (artikel 22b Rv).⁶⁰ Dat geldt zowel voor de opname van de hele zitting als voor de opname die zich tot de zakelijke samenvatting daarvan beperkt.

De bevoegdheid van de hogere rechter om te verzoeken om alsnog een schriftelijk proces-verbaal op te maken in gevallen waarin aanvankelijk was gekozen voor een vervangende opname, is volgens de memorie van toelichting in de wet opgenomen omdat het niet efficiënt zou zijn als hogere rechters “hele zittingen moeten terugkijken”.⁶¹ Bij deze onderbouwing moet een kanttekening worden geplaatst. De opname waarvan de hogere rechter alsnog een schriftelijke weergave kan verlangen, betreft volgens de wettelijke regeling alleen de opname van de *zakelijke samenvatting* van de zitting. Die opname is veel minder omvangrijk dan een opname van de hele zitting.⁶² Vervanging van het schriftelijk proces-verbaal van de zakelijke samenvatting van de zitting door een opname kan – op zichzelf – dus niet tot gevolg hebben dat de hogere rechter “hele zittingen moet terugkijken”.

De wet laat, als gezegd, toe dat een opname van de hele zitting wordt gemaakt. Wanneer dat gebeurt, wordt ook deze opname volgens de Kamerstukken aan partijen ter beschikking gesteld. Bij opnamen van de hele zitting is in de wettelijke regeling niet (uitdrukkelijk) voorzien in een mogelijkheid voor de hogere rechter om te verzoeken daarvan alsnog een schriftelijk proces-verbaal op te maken. Dat spoort met de gedachte achter de wettelijke regeling dat een opname van de hele zitting het schriftelijk proces-verbaal van die zitting niet vervangt. Dat schriftelijk proces-verbaal, dat de zakelijke samenvatting van de zitting behelst, is dan dus naast de opname van de hele zitting beschikbaar. Partijen kunnen voor de hogere rechter echter wel ook een beroep doen op de opname van de hele zitting. Die rechter heeft in die situatie niet de uitdrukkelijk in de wet geregelde mogelijk-

heid om alsnog om schriftelijke verbalisering te verzoeken, die hij wel heeft als de opname alleen de zakelijke samenvatting zou betreffen. De vraag laat zich stellen of het risico dat de hogere rechter “hele zittingen moet terugkijken” zich daardoor alsnog zou kunnen verwezenlijken. De Kamerstukken laten zich hier niet over uit. Wellicht heeft de wetgever gemeend dat dit risico voldoende kan worden ingedamd doordat partijen precies moeten aangeven op welke passage in de opname zij zich beroepen.

In dit verband is opvallend dat in de Kamerstukken geen aandacht wordt geschonken aan de vraag hoe met opnamen in cassatie moet worden omgegaan door de Hoge Raad.

Voor wat voor gevallen zou de nieuwe regeling voor het maken van een opname die het schriftelijk proces-verbaal vervangt, in civiele zaken van nut kunnen zijn? In de memorie van toelichting is hierover slechts vermeld dat dit “in het bijzonder” praktisch kan zijn bij een getuigen- of deskundigenverhoor.⁶³ Omdat het moet gaan om een opname van de zakelijke samenvatting van de zitting is hier kennelijk gedacht aan de situatie waarin de rechter tegen het einde van de zitting nog eens een samenvatting geeft van wat getuigen en deskundigen op die zitting hebben verklaard, zodat van die samenvatting een opname kan worden gemaakt. De rechter die dit doet, neemt in gevallen waarin verwacht kan worden dat een rechtsmiddel zal worden aangewend, wel het risico dat de hogere rechter alsnog verzoekt om schriftelijke verbalisering. Men kan zich afvragen of een dergelijk verzoek niet standaard door de hogere rechter zal worden gedaan, zeker als die rechter de Hoge Raad is. Afgewacht moet worden of en in hoeverre gebruik zal worden gemaakt van de mogelijkheid om het proces-verbaal door een opname te vervangen, en of dit, conform de in de Kamerstukken uitgesproken verwachting, een werkbesparing oplevert.

Kan aan de zojuist geschetste civielrechtelijke en bestuursrechtelijke regeling inspiratie worden ontleend voor een in het nieuwe Wetboek van Strafvordering op te nemen regeling van het proces-verbaal van de terechtzitting in strafzaken? Ik beantwoord die vraag ontkennend voor zover het de in die regeling opgenomen mogelijkheid betreft om een opname van de zakelijke samenvatting van de zitting het schriftelijk proces-verbaal daarvan te laten vervangen. De strafrechter pleegt op de terechtzitting geen zakelijke samenvatting van die zitting te geven. Alleen al daarom is niet te verwachten dat er in strafzaken behoefte zou bestaan aan opnamen van alleen die samenvatting. De civielrechtelijke regeling laat, zoals gezegd, toe dat opnamen van de hele zitting worden gemaakt. Als dat gebeurt, worden deze aan de procespartijen ter beschikking gesteld, en op die opnamen kan door de partijen een beroep worden gedaan bij de hogere rechter. De contourennota zet voor strafzaken echter in op een regeling volgens welke het openbaar ministerie en de verdediging van de opname van de terechtzitting kennis kunnen nemen met als doel het proces-verbaal van de terechtzitting te controleren. Ik vraag me af of het de steller van de contourennota voor ogen staat dat de opname ook aan het openbaar ministerie en de verdediging ter beschikking wordt gesteld en daarop voor de hogere rechter een beroep kan worden gedaan. Die nota koerst namelijk aan op een regeling waarbij eventuele klachten over de weergave van een verklaring in het proces-verbaal van de terechtzitting kunnen worden ingediend bij de rechter bij wie de verklaring is afgelegd. Ik kom hier nog op terug.

4. EXTERNE RECHTSVERGELIJKING MET HET DUITSE RECHT

4.1. INLEIDING

De vraag welke positie audiovisuele opnamen vervullen bij de verslaglegging in strafzaken wordt niet alleen in Nederland gesteld. Het gaat het bestek van deze rede ver te buiten om daarnaar een uitgebreide externe rechtsvergelijking te verrichten. Ik volsta met een korte blik over de grens met Duitsland.

In het regeerakkoord van CDU/CSU en SPD is het voornemen opgenomen het strafproces effectiever en praktisch meer werkbaar in te richten en daartoe een commissie van deskundigen in het leven te roepen.⁶⁴ De door de Duitse minister van Justitie Maas ingestelde commissie heeft in oktober 2015 haar eindrapport uitgebracht.⁶⁵ In dat rapport doet de commissie een groot aantal voorstellen, waaronder ook enkele voorstellen die betrekking hebben op een vergroting van de rol van audiovisuele opnamen in strafzaken. Op 27 mei 2016 heeft het Duitse Ministerie van Justitie een conceptwetsvoorstel gepubliceerd waarin enkele voorstellen van de commissie zijn overgenomen.⁶⁶ Hieronder bespreek ik de relevante voorstellen van de commissie en de voorstellen in het conceptwetsvoorstel. Ik ga eerst in op verslaglegging van verhoren in het vooronderzoek en daarna op verslaglegging van de terechtzitting. Aan de voorstellen die daarop betrekking hebben, gaat telkens een korte schets van het geldende Duitse recht op die punten vooraf.

4.2. VERSLAGLEGGING VAN VERHOREN IN HET VOORONDERZOEK

De Duitse *Strafprozessordnung* (StPO) bepaalt dat verhoren van getuigen en verdachten in het vooronderzoek audiovisueel kunnen worden opgenomen (§ 58a (1) en § 163a (1) StPO). Deze opnamen mogen worden gebruikt wanneer dat voor de waarheidsvinding nodig is. Slechts in een zeer beperkt aantal gevallen is het opnemen van verhoren van getuigen wettelijk verplicht. De regeling geldt zowel voor verhoren door opsporingsambtenaren en de officier van justitie als voor verhoren door de rechter. Van het verhoor moet een proces-verbaal worden opgemaakt (§ 168-168b StPO). Dat is ook het geval wanneer van dat verhoor een opname is gemaakt. De wet bevat geen regels over de weergave van het verhoor in het proces-verbaal. Naar geldend recht is het voldoende dat de verhoorder de wezenlijke inhoud van de verklaring samenvat.⁶⁷

Het Duitse strafprocesrecht gaat uit van een strikt opgevat onmiddellijkheidsbeginsel waarbij verklaringen van een persoon over wat deze heeft waargenomen, in beginsel alleen voor het bewijs kunnen worden gebruikt wanneer deze persoon in de *Hauptverhandlung* door de rechter is verhoord (§ 250 StPO). Slechts in een aantal gevallen biedt de wet de mogelijkheid om te volstaan met het op de terechtzitting voorlezen van een in het vooronderzoek afgelegde getuigenverklaring, onder andere wanneer de officier van justitie, de verdachte en zijn raadsman daarmee instemmen. Voor gevallen waarin met het voorlezen van een getuigenverklaring kan worden volstaan, biedt de wet de mogelijkheid om in plaats daarvan de opname van het verhoor op de terechtzitting af te spelen (§ 255a (1) StPO).

De commissie stelt voor om het audiovisueel opnemen van getuigenverhoren in het vooronderzoek in meer gevallen verplicht te stellen en om een verplichting om verdachtenverhoren op te nemen in te voeren.⁶⁸ Het betreft strafzaken met een zware verdenking, ingewikkelde strafzaken of strafzaken waarin de te verhoren persoon kwetsbaar is. Dit kan volgens de commissie bijdragen aan een betere waarheidsvinding. Het proces-verbaal bevat slechts een samengevat verslag (*reduzierte Dokumentation*) van het verhoor, terwijl een opname volgens de commissie een vollediger beeld geeft.

De commissie is van oordeel dat van verhoren die audiovisueel worden opgenomen ook, en volgens de gebruikelijke werkwijze, een schriftelijk proces-verbaal moet worden opgemaakt. De commissie geeft dus geen gevolg aan het ook wel in de Duitse literatuur te beluisteren pleidooi dat wanneer het proces-verbaal van verhoor op een opname daarvan is gebaseerd, dat proces-verbaal wel achterwege zou kunnen blijven.⁶⁹ De commissie ziet anderzijds evenmin reden om te verlangen dat het verhoor in het proces-verbaal woordelijk wordt weergegeven. Een dergelijk *Wortprotokoll* zou een te grote belasting betekenen en zou onoverzichtelijk en daarmee weinig gebruiksvriendelijk zijn.

Het voorstel van de commissie is overgenomen in het conceptwetsvoorstel dat door het Duitse Ministerie van Justitie is gepubliceerd.⁷⁰ Het voorstel voorziet er daarbij in dat de ruimere verplichting om getuigen- en verdachtenverhoren in het vooronderzoek op te nemen, geldt voor zowel verhoren die worden afgenomen door opsporingsambtenaren en de officier van justitie als verhoren door de rechter in het vooronderzoek. Het is daarbij de bedoeling dat aanvullend ook, en op de gebruikelijke wijze, een proces-verbaal van het verhoor wordt opgemaakt.⁷¹ Conform het advies van de commissie verandert er op dit punt

dus niets aan de wijze waarop schriftelijk verslag wordt gedaan van verhoren. De hierboven besproken wettelijke mogelijkheid om in plaats van het voorhouden van een getuigenverklaring op de terechtzitting de daarvan gemaakte opname af te spelen, wordt uitgebreid tot verdachtenverhoren.

4.3. VERSLAGLEGGING VAN DE TERECHTZITTING

Ook volgens het Duitse recht moet van de terechtzitting een schriftelijk proces-verbaal (*Hauptverhandlungsprotokoll*) worden opgemaakt (§ 271 StPO). Daarin moeten de gang van zaken en de gebeurtenissen op de zitting zakelijk (*im wesentlichen*) worden weergegeven (§ 273 (1) StPO). Deze regel geldt niet voor verklaringen die op de terechtzitting worden afgelegd. Wat betreft lichtere strafzaken die door het *Amtsgericht* en het *Schöffengericht* worden behandeld is, behalve ingeval geen rechtsmiddel wordt aangewend, echter wel voorgeschreven dat ook de tijdens het onderzoek op de terechtzitting afgelegde verklaringen zakelijk in het proces-verbaal worden weergegeven (*die wesentlichen Ergebnisse der Vernehmungen*). De rechter kan daarbij bepalen dat deze zakelijke weergave wordt vervangen door een geluidsopname (§ 273 (2) StPO). Doel van deze regeling is om het mogelijk te maken dat in hoger beroep, volgens de wettelijke uitzonderingen op het onmiddellijkheidsbeginsel, met het voorlezen van de in eerste aanleg afgelegde getuigenverklaring of met het afspelen van de opname kan worden volstaan en zo te vermijden dat de getuige in hoger beroep per se opnieuw zou moeten worden gehoord.⁷² In strafprocedures die in eerste aanleg voor het *Landesgericht* of *Oberlandesgericht* worden gevoerd, is niet voorgeschreven dat verklaringen of de zakelijke weergave daarvan in het proces-verbaal van de terechtzitting worden opgenomen.⁷³ De historische achtergrond daarvan is dat de Duitse wet-

gever er destijds van is uitgegaan dat in een eventueel volgend *Revisionsverfahren* alleen rechtsvragen aan de orde kunnen zijn en geen feitelijke vragen.⁷⁴

Hoewel een algemene verplichting tot het opnemen in het proces-verbaal van verklaringen of van de zakelijke weergave daarvan ontbreekt, moet een verklaring in bepaalde gevallen woordelijk in het proces-verbaal van de terechtzitting worden opgenomen. In het Duitse recht beperkt die mogelijkheid zich echter tot de precieze formulering (*Wortlaut*) van een verklaring waarop het voor de in de strafzaak te nemen beslissing aankomt (§ 273 (3) StPO).⁷⁵

De commissie doet ook aanbevelingen met betrekking tot de verslaglegging van de terechtzitting. Wat betreft de procedure voor het *Amtsgericht* en *Schöffengericht* beveelt zij aan om naast geluidsopnamen ook audiovisuele opnamen van verklaringen mogelijk te maken.⁷⁶ Wat betreft de procedure in eerste aanleg voor het *Landesgericht* en het *Oberlandesgericht* beveelt de commissie aan om invoering van audiovisuele verslaglegging van het onderzoek op terechtzittingen nader in overweging te nemen, omdat die vorm van verslaglegging volgens de commissie preciezer en betrouwbaarder is.⁷⁷ De commissie vindt audiovisuele opnamen van de *Hauptverhandlung* in het algemeen, en van daar afgelegde verklaringen in het bijzonder, van groot belang voor de oordeelsvorming door de rechter in vooral omvangrijke strafzaken met meerdere zittingsdagen. De commissie stelt niet voor dat van het verhoor ook een zakelijke samenvatting in het proces-verbaal van de terechtzitting moet worden gegeven, aanvullend op de opname van het verhoor. Dat proces-verbaal blijft zich dus richten op weergave van alleen de gang en gebeurtenissen van de terechtzitting.⁷⁸

De commissie is echter van mening dat niet tot invoering van audiovisuele opnamen van de terechtzitting van het *Landesgericht* en het *Oberlandesgericht* zou moeten worden overgegaan dan nadat een “overtuigende” oplossing is gevonden voor de verhouding tussen die opnamen en het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van de personen die in de strafzaak zijn betrokken, evenals voor de uitwerking op het *Revisionsverfahren*. Het is volgens de commissie niet de bedoeling dat het *Revisionsgericht* dat primair de beantwoording van rechtsvragen tot taak heeft, door het beschikbaar zijn van opnamen op enigerlei wijze een oordeel over de feiten moet geven.

Vanwege de kosten en werklast stelt de commissie voor om de invoering van audiovisuele verslaglegging in strafzaken die in eerste aanleg voor het *Landesgericht* en het *Oberlandesgericht* worden behandeld, te beperken tot gevallen waarin een opname vanwege de omvang van de strafzaak voordelen met zich zou brengen en/of tot strafzaken die voor de verdachte vanwege de mogelijke rechtsgevolgen van wezenlijke betekenis zijn.

In het conceptwetsvoorstel van het Duitse Ministerie van Justitie zijn geen voorstellen met betrekking tot het maken van opnamen van de terechtzitting opgenomen. De toelichting op het conceptwetsvoorstel geeft daarvoor geen motivering. De reden zal zijn dat de commissie van oordeel was dat voorshands niet tot invoering daarvan moet worden overgegaan. Kennelijk ziet ook het Duitse Ministerie van Justitie niet onmiddellijk een oplossing voor de door de commissie gesignaleerde vraagpunten.

4.4. CONCLUSIE

De conclusie die uit deze korte rechtsvergelijking kan worden getrokken is dat in Duitsland voorstellen worden gedaan om het opnemen van verhoren in het vooronderzoek in meer gevallen verplicht te stellen. De reden is dat opnamen een completer beeld geven van het verhoor dan het schriftelijk proces-verbaal, dat het verhoor beperkt weergeeft. De opnamen komen echter niet in de plaats van dat proces-verbaal dat op de gebruikelijke wijze kan blijven worden opgemaakt. Wat betreft de terechtzitting bevat het Duitse recht alleen in lichte strafzaken die door het *Ambtsgericht* of *Schöffengericht* worden behandeld een mogelijkheid tot het maken van geluidsopnamen die de zakelijke weergave in het proces-verbaal van op de terechtzitting afgelegde verklaringen kunnen vervangen. In de zwaardere strafzaken die door het *Landesgericht* en het *Oberlandesgericht* in eerste aanleg worden behandeld, hoeft van op de terechtzitting afgelegde verklaringen geen verslag te worden gedaan in het schriftelijk proces-verbaal, dus ook niet in de vorm van een zakelijke weergave; het wel voorgeschreven proces-verbaal van de terechtzitting bevat alleen een zakelijke weergave van de gang van zaken en de gebeurtenissen op de terechtzitting. Over audiovisuele opnamen van de terechtzitting in zwaardere of complexe zaken wordt wel nagedacht maar tot een concreet voorstel heeft dit nog niet geleid. Dit houdt onder meer verband met de vrees dat in het eventueel volgende *Revisionsverfahren* door de beschikbaarheid van een opname vragen van feitelijke aard zouden moeten worden beantwoord.

5. AUDIOVISUELE VERSLAGLEGGING IN EEN NIEUW WETBOEK VAN STRAFVORDERING

5.1. INLEIDING

Om de vraag hoe om te gaan met opnamen in een nieuw Wetboek van Strafvordering te kunnen beantwoorden, maak ik een onderscheid tussen enerzijds opnamen als aanvulling op de schriftelijke verslaglegging, die als primair doel hebben die verslaglegging te kunnen controleren, en anderzijds opnamen die de schriftelijke verslaglegging geheel of gedeeltelijk vervangen. In het eerste geval verandert er niets aan de wijze van schriftelijke verslaglegging, althans behoeft daaraan op zichzelf niets te veranderen, en is de opname louter een aanvulling op die verslaglegging. In het tweede geval verandert de wijze van verslaglegging en krijgt de opname een meer zelfstandige betekenis.

Randvoorwaarde voor een substantiële en ook in de wet vastgelegde vergroting van de rol van opnamen in beide varianten is dat de digitalisering van de strafrechtsketen zo ver gevorderd is dat eenvoudige verwerking en kennisneming van opnamen voor procespartijen en rechter mogelijk is gemaakt.

5.2. OPNAMEN ALS MIDDEL TOT CONTROLE OP SCHRIFTELIJKE VERSLAGLEGGING

Eerst enkele opmerkingen over hoe in een nieuw Wetboek van Strafvordering zou kunnen worden omgegaan met opnamen die

primair dienen als middel tot controle van de schriftelijke verslaglegging die verder onveranderd blijft.

OPNAMEN VAN VERHOREN DOOR OPSPORINGSAMBTENAREN

In de literatuur bestaat brede steun voor de gedachte dat de rechter behalve van het proces-verbaal van verhoor van verdachten en getuigen in het vooronderzoek ook kennis moet kunnen nemen van de opname van het verhoor. Zoals eerder aangegeven zijn opnamen informatiever dan processen-verbaal, zeker wanneer die processen-verbaal, zoals het geval pleegt te zijn, een samenvattend karakter hebben. Zij geven de rechter op een directere wijze toegang tot de oorspronkelijke informatiebron.⁷⁹ Malsch en anderen bevelen in hun onderzoek aan om standaard (geluids)opnamen van verdachtenverhoren te maken en aan het procesdossier toe te voegen.⁸⁰

Geheel onproblematisch worden opnamen, vooral audiovisuele opnamen, in de literatuur overigens niet gevonden. Beelden zouden in vergelijking met een schriftelijke weergave in het algemeen indringender en overtuigender zijn. Een opname vormt in het algemeen een directere en meer volledige representatie dan een schriftelijke weergave, en niet steeds zou voldoende worden onderkend dat ook opnamen door de wijze van hun totstandkoming een vertekend beeld zouden kunnen geven.⁸¹ Daar staat tegenover dat ook de samengevatte weergave van het verhoor in het schriftelijk proces-verbaal, zoals ook naar voren komt in het onderzoek van Malsch en anderen (paragraaf 2.1), een vertekend beeld kan geven. Voor Dubelaar wegen de voordelen van een directere toegang tot de oorspronkelijke informatiebron zwaarder dan het nadeel dat een zekere afstandelijkheid, die met het schriftelijk proces-verbaal is gegeven, verloren kan gaan. Zij wijst er in dit verband mijns inziens terecht op dat audiovisuele opnamen van verhoren een vorm van verslag-

legging zijn en dat daarmee, wanneer daarvan integraal kennis kan worden genomen, geen “eigen werkelijkheid” wordt geschapen zoals bij audiovisuele reconstructies het geval kan zijn.⁸²

Tegen deze achtergrond is het mijns inziens wenselijk dat het beoogde nieuwe Wetboek van Strafvordering wordt aangevuld met een verplichting om van verhoren van verdachten en getuigen in het vooronderzoek in bepaalde gevallen tevens een opname te maken. Deze wettelijke regeling kan dan in de plaats komen van de beleidsregels van het openbaar ministerie die daarop betrekking hebben. Het ligt voor de hand om het opnemen van verhoren in ieder geval in zwaardere strafzaken voor te schrijven. Een gehoudenheid om verhoren in die zaken op te nemen, ligt al besloten in de beleidsregels van het openbaar ministerie. Het sluit ook aan bij ontwikkelingen in Duitsland waar een conceptwetsvoorstel voorligt dat tot doel heeft om het opnemen van verhoren in het vooronderzoek voor te schrijven in zwaardere strafzaken, complexe strafzaken en strafzaken waarin kwetsbare personen worden verhoord. In het Duitse recht is het opnemen van verhoren nu veelal nog facultatief (paragraaf 4.2).

Aanvullend zou kunnen worden overwogen om in het nieuwe wetboek alsnog uitvoering te geven aan het eerdere voornemen van de wetgever om voor te schrijven dat van verdachtenverhoren in alle gevallen opnamen worden gemaakt wanneer de raadsman van de verdachte niet bij het verhoor aanwezig is (paragraaf 3.1).

Eventueel zouden de gevallen waarin het verplicht is om verhoren op te nemen geheel of ten dele ook bij algemene maatregel van bestuur kunnen worden bepaald. In het nieuwe wetboek dient daarvoor dan een grondslag te worden opgenomen.

OPNAMEN VAN DE TERECHTZITTING

Wat betreft de terechtzitting bestaat in het geldende recht alleen een verplichting om daarvan een schriftelijk proces-verbaal op te maken, waarbij in veel gevallen met een verkort proces-verbaal kan worden volstaan. Zoals gezegd wil de contourennota in het nieuwe wetboek voorzien in een regeling voor het maken van geluidsopnamen van de terechtzitting, of van delen daarvan (paragraaf 3.2).⁸³ De opnamen dienen er niet alleen toe om het opmaken van een proces-verbaal van de terechtzitting voor de griffier te vergemakkelijken, maar ook om het openbaar ministerie en de verdediging in staat te stellen het proces-verbaal van de terechtzitting aan de hand van de opname te controleren.

Het voornemen om opnamen van de terechtzitting te maken waarvan ook het openbaar ministerie en de verdediging kennis kunnen nemen, kan in ieder geval worden onderschreven wat betreft op de terechtzitting afgenomen verhoren in zwaardere strafzaken. Verhoren door opsporingsambtenaren worden in zwaardere strafzaken nu ook opgenomen, en daarvan kan ook kennis worden genomen door het openbaar ministerie en de verdediging. Ik zie geen dragend inhoudelijk argument om verhoren op de terechtzitting wat betreft het kunnen kennisnemen van daarvan gemaakte opnamen anders te behandelen. Ook voor opnamen van op de terechtzitting afgenomen verhoren geldt immers dat deze een completer beeld geven van het verhoor en informatiever zijn dan een zakelijke weergave in het proces-verbaal. De contourennota wil met geluidsopnamen volstaan. Ik vraag me af of niet zou moeten worden overwogen om op termijn in audiovisuele opnamen te voorzien omdat deze – op hun beurt – een completer beeld geven en informatiever zijn dan geluidsopnamen.

Zoals gezegd wil de contourennota het mogelijk maken dat het openbaar ministerie en de verdediging de geluidsopname na

afloop van de terechtzitting uitluisteren. In geval van discussie over de weergave in het proces-verbaal is het laatste woord volgens die nota aan de rechter. Daarmee koerst de nota aan op een regeling waarbij het openbaar ministerie en de verdediging hun eventuele klachten over de weergave van een verklaring in het proces-verbaal van de terechtzitting alleen kunnen indienen bij de rechter bij wie de verklaring is afgelegd (zie eerder paragraaf 3.2). Daarbij plaats ik twee kanttekeningen.

De eerste kanttekening is dat vaak wordt volstaan met een verkort proces-verbaal dat pas na het aanwenden van een rechtsmiddel wordt aangevuld tot een volledig proces-verbaal.⁸⁴ Men kan zich de vraag stellen of het vertragen van de procedure voor de hogere rechter in de hand zou werken wanneer de rechter in de vorige aanleg na het beschikbaar komen van het volledig uitgewerkte proces-verbaal de procespartijen op hun verzoek nog gelegenheid zou moeten bieden om de opname uit te luisteren, en vervolgens hun verzoek zou honoreren om een aanvullend proces-verbaal te laten opmaken waarin aanvullingen op het eerdere zittingsverbaal zijn gemaakt.⁸⁵

De tweede kanttekening is dat een regeling waarin de rechter bij wie de verklaring is afgelegd, het laatste woord heeft over de weergave van de verklaring in het proces-verbaal, in mijn ogen niet kan verhinderen dat de verdediging voor de hogere rechter opnieuw een beroep doet op de opname, bijvoorbeeld in het kader van een verweer over de betrouwbaarheid van een op de eerdere terechtzitting afgelegde getuigenverklaring. Dat zal onder meer het geval kunnen zijn wanneer, zoals de contournota mogelijk wil blijven maken, van het getuigenverhoor in het proces-verbaal van de terechtzitting alleen een zakelijke weergave is gegeven. Volgens de rechtspraak van de Hoge Raad met betrekking tot opnamen van verhoren in het *opsporingsonderzoek* moeten de delen van de opnamen die een verweer

zouden kunnen ondersteunen, als redelijkerwijze van belang zijnde stukken in beginsel in het procesdossier worden gevoegd (paragraaf 2.1). Ik zie met Van Kampen geen dragende inhoudelijke reden waarom die rechtspraak niet ook zou gelden voor opnamen van op de terechtzitting afgelegde verklaringen, wanneer er eenmaal in wordt voorzien dat het openbaar ministerie en de verdediging van die opnamen kennis kunnen nemen.⁸⁶ Zoals gezegd, gaat de wetgever er met betrekking tot de eerder besproken civielrechtelijke regeling van uit dat opnamen van de zitting van de civiele rechter ter beschikking worden gesteld aan de procespartijen en dat deze daar voor de hogere rechter een beroep op kunnen doen (zie paragraaf 3.2). Het is de vraag of het standaard toevoegen van opnamen van de terechtzitting aan het procesdossier op termijn niet een onvermijdelijk en ook gewenst gevolg is van de door de contourennota voor strafzaken beoogde regeling.

Zoals gezegd zou de beoogde wettelijke regeling zich, voor zover het gaat om opnamen die ook door het openbaar ministerie en de verdediging kunnen worden ingezien, mijns inziens in ieder geval moeten uitstrekken tot opnamen van op de terechtzitting afgenomen verhoren in zwaardere strafzaken. Mede gezien de hierboven geplaatste kanttekeningen is denkbaar om ervoor te kiezen de regeling daartoe in eerste instantie te beperken. Ook in Duitsland, waar recentelijk vooralsnog is afgezien van invoering van een algemene regeling van opnamen van de terechtzitting, is door een adviescommissie voorgesteld om, bij het nadenken over hoe een dergelijke regeling ten aanzien van terechtzittingen van het *Landesgericht* en *Oberlandesgericht* kan worden vormgegeven, uit te gaan van een beperking tot zwaardere of complexe zaken (paragraaf 4.3).

Een dergelijke beperking is in mijn ogen al helemaal aanbevelenswaardig wanneer het maken van opnamen wettelijk zou worden voorgeschreven. Maar ook als het laten maken van opnamen een bevoegdheid van de rechter zou zijn, heeft het in mijn ogen de voorkeur om die mogelijkheid niet meteen onbeperkt open te stellen.

Het voordeel van een dergelijke beperking zou zijn dat eerst de effecten in de praktijk kunnen worden gezien, alvorens te overwegen verdere stappen te zetten. Eventueel zou, vooruitlopend op een wettelijke regeling in het nieuwe wetboek, een experiment kunnen worden gestart. Net zoals in civielrechtelijke zaken (zie paragraaf 3.2), staat de wet daaraan niet in de weg.

Als juist is dat op de relevante delen van de opname van een verklaring die op de terechtzitting is afgelegd, onder omstandigheden ook een beroep kan worden gedaan voor de hogere rechter, dan is er nog een andere reden om de regeling, zeker als eerste stap, te beperken tot op de terechtzitting afgelegde verklaringen in zwaardere strafzaken. Procespartijen die van de opname kennis hebben genomen, zullen ook in cassatie een beroep willen kunnen doen op die opname wanneer het proces-verbaal van de terechtzitting (van het gerechtshof) naar hun oordeel niet met die opname strookt, en de rechter een verzoek tot aanvulling van dat proces-verbaal niet heeft gehonoreerd. De Hoge Raad hanteert op dit moment echter de regel dat het schriftelijk proces-verbaal van de terechtzitting in beginsel de “enige kenbron” is van wat op de terechtzitting is verklaard en aangevoerd, als ook van in acht genomen vormen (paragraaf 2.2). Vanwege te verwachten gevolgen voor de werklast van de Hoge Raad lijkt het niet wenselijk wanneer alle punten waarop het proces-verbaal van de terechtzitting volgens de procespartijen afwijkt van de opname, in alle strafzaken ter discussie kunnen worden gesteld. Ik wijs in dit verband op de omstandigheid dat het vooralsnog

ontbreken van oplossingen voor de doorwerking van opnamen van terechtzittingen van het *Landesgericht* en *Oberlandesgericht* in het *Revisionsverfahren* in Duitsland een van de redenen is geweest om vooralsnog niet over te gaan tot invoering van opnamen daarvan (paragraaf 4.3). Ook wijs ik erop dat in de Kamerstukken met betrekking tot de nieuwe wettelijke regeling over opnamen van civiele zittingen niet is aangegeven hoe de regeling in cassatie uitwerkt (paragraaf 3.2). Een beperking tot opnamen van verhoren in zwaardere zaken zou de werklastgevolgen voor de Hoge Raad beperkt houden. Zoals Van Kampen heeft geopperd zou in cassatie met een beroep op de relevante delen van de opname alleen kunnen worden geklaagd over het gebruik voor het bewijs van de schriftelijke weergave van de op de terechtzitting afgelegde verklaring, en zou de Hoge Raad op een daartoe stekkende cassatieklacht, aan de hand van in het cassatiemiddel nauwkeurig aangeduide passages van de opname, alleen behoeven te bezien of de voor het bewijs gebruikte verklaring door de wijze van schriftelijke weergave wezenlijk van karakter is veranderd, en dus is gedenatureerd.⁸⁷

5.3. OPNAMEN ALS GEHELE OF GEDEELTELIJKE VERVANGING VAN SCHRIFTELIJKE VERSLAGLEGGING

EEN EXPERIMENT

Over de vraag of opnamen een verdergaande rol zouden kunnen spelen dan alleen een aanvullende rol die primair is bedoeld om de schriftelijke verslaglegging te kunnen controleren, lopen de meningen uiteen. Zoals gezegd blijkt uit recente Kamerstukken dat de minister weliswaar niet afwijzend staat tegenover een vergroting van de rol van opnamen bij verslaglegging maar dat hij wel beducht is voor mogelijke werklastgevolgen. In de praktijk wordt met een beroep op mogelijke werklastgevolgen zowel voor

als tegen een vergroting van de rol van opnamen bij verslaglegging gepleit. Ook in de literatuur lopen de meningen over dit thema uiteen. Malsch en anderen vinden dat wanneer standaard opnamen van verdachtenverhoren beschikbaar zijn, het proces-verbaal geen complete weergave behoeft te zijn van deze verhooren. Het proces-verbaal moet volgens deze onderzoekers echter wel “de belangrijkste punten” van het verhoor weergeven, “en dit zo letterlijk mogelijk doen”.⁸⁸ Het maken van een woordelijke transscriptie van verhooren achten zij ongewenst. Dubelaar ziet voor opnamen vooral een rol als controlemiddel weggelegd.⁸⁹ De gedachte dat in gevallen waarin een opname beschikbaar is, zou kunnen worden volstaan met een “verkorte samenvatting” in het proces-verbaal veronderstelt naar haar mening dat de rechter de onderliggende opname ook in alle gevallen zou moeten bekijken. Dat kan volgens haar “uren of soms wel dagen duren”. Het lijkt haar daarom zinvoller om het te houden bij vergroting van de rol van opnamen uitsluitend als middel tot controle van schriftelijke verslaglegging.

Mijns inziens is het de moeite waard om te bezien of opnamen een verdergaande rol bij de verslaglegging zouden kunnen spelen. Een welgekozen mix van schriftelijke en audiovisuele verslaglegging zou de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging als geheel kunnen bevorderen. Een vergroting van de rol van opnamen bij verslaglegging schept bovendien *potentieel* grote mogelijkheden voor werklustbesparing. Uiteraard kan dat potentieel alleen worden benut bij een welgekozen uitwerking van de manier waarop die rol wordt vergroot. Het probleem is dat de vraag op welke wijze de rol van opnamen bij verslaglegging kan worden vergroot, niet vanachter de tekentafel kan worden beantwoord. Voor beantwoording van de vraag in welke gevallen, onder welke juridische en praktische voorwaarden en

in welke vorm schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal geheel of gedeeltelijk door een opname zou kunnen worden vervangen, is inzicht nodig in onder meer de veranderingen in werkwijzen die dit tot gevolg zou hebben, en in de werklasteffecten en -verschuivingen. De informatie die nodig is om dit inzicht te verkrijgen, kan voor een belangrijk deel alleen worden gegenereerd door een experiment. Zoals gezegd wordt vanuit de praktijk en in de literatuur geregeld zowel voor als tegen een grotere rol van opnamen bij verslaglegging gepleit met een beroep op voornamelijk alleen de mogelijke werklastegevolgen. Het moet vanzelfsprekend niet zo zijn dat de verdediging, het openbaar ministerie en de rechter uren naar opnamen moeten gaan kijken of luisteren. Tegelijk moet worden vastgesteld dat de bezwaren die zijn geuit tegen een grotere rol van opnamen bij verslaglegging in belangrijke mate uitgaan van de huidige werkwijzen en de huidige werkprocessen. Daarom wordt het mijns inziens tijd, ook omdat een nieuw, gemoderniseerd Wetboek van Strafvordering in de maak is, om daadwerkelijk te bekijken wat de gevolgen zouden zijn van een grotere rol van opnamen bij verslaglegging.

In samenspraak met vertegenwoordigers uit de strafrechtpraktijk en met ICT-deskundigen die werken aan de digitalisering van de strafrechtketen zou kunnen worden bekeken hoe een experiment optimaal kan worden vormgegeven. In het experiment zou niet alleen moeten worden gekeken naar veranderingen in werkwijzen en naar werklastegevolgen en -verschuivingen, maar ook naar de vraag of een grotere rol van opnamen bij de verslaglegging de kwaliteit en toegankelijkheid daarvan kan verbeteren. Want om dat laatste is het wat mij betreft in de eerste plaats te doen.

Op de kwaliteit van de schriftelijke verslaglegging in processen-verbaal wordt geregeld kritiek geuit. Ik hecht eraan te benadrukken dat mijn voorstel voor een experiment niet is

ingegeven door de gedachte dat de huidige stand van zaken met betrekking tot deze verslaglegging, voor zover die te wensen overlaat, als een gegeven moet worden geaccepteerd. De reden van het voorstel is, als gezegd, dat een grotere rol van opnamen bij verslaglegging de kwaliteit en toegankelijkheid daarvan zou kunnen bevorderen, óók ten opzichte van verslaglegging in een proces-verbaal die aan de daaraan te stellen eisen voldoet.

Het experiment kan als geslaagd worden beschouwd wanneer de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging blijken te zijn verbeterd ten opzichte van de huidige werkwijze. Het kan ook als geslaagd worden beschouwd wanneer de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging niet significant toenemen maar er wel per saldo, bezien over de strafrechtsketen als geheel, een aanzienlijke werklastbesparing zou worden bereikt. Wanneer volgens de resultaten van het experiment wel de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging aanmerkelijk zouden verbeteren, maar dit tot een toename van werklast en kosten zou leiden, dan zou vervolgens moeten worden bepaald of die verbetering deze investering waard is.

Bij de inrichting van een experiment moeten verschillende keuzes worden gemaakt. Ik bespreek achtereenvolgens drie hoofdkeuzes. De eerste hoofdkeuze betreft de soort processen-verbaal die in het experiment worden betrokken. Het heeft naar mijn mening de voorkeur om het experiment te richten op processen-verbaal van opsporingsambtenaren en om processen-verbaal van de terechtzitting erbuiten te laten. Introductie van de mogelijkheid van het openbaar ministerie en de verdediging om kennis te nemen van opnamen van de terechtzitting, primair als middel tot controle van het proces-verbaal van de terechtzitting, is ten opzichte van de huidige praktijk al een forse stap. Met kennisneming van opnamen van verhoren door

opsporingsambtenaren door het openbaar ministerie en de verdediging is al de nodige ervaring opgedaan. Dat is bij opnamen van de terechtzitting nog niet het geval. Mijns inziens zou eerst moeten worden bezien hoe de nieuwe mogelijkheid om kennis te nemen van opnamen van de terechtzitting ter controle van het proces-verbaal, in de praktijk uitwerkt.

Verder ligt het in mijn ogen voor de hand om het experiment nader te beperken tot processen-verbaal van verhoor, omdat daarvan al geregeld opnamen worden gemaakt.

De tweede hoofdkeuze die bij de inrichting van een experiment moet worden gemaakt is of het schriftelijk proces-verbaal geheel of gedeeltelijk wordt vervangen door een opname. Experimenteren met *volledige* vervanging van het proces-verbaal door een opname lijkt een brug te ver. Ook wanneer de opname in beginsel leidend is als informatiebron van het verhoor zal toch op zijn minst schriftelijk een indicatie, hoe kort ook, van de inhoud van het verhoor moeten worden gegeven. In ieder geval zullen de opnamen van het verhoor schriftelijk moeten worden gemetadateerd en geïndexeerd. Men kan de personen die zich een oordeel moeten vormen over de strafzaak immers niet opzadelen met alleen opnamen die bij gebreke van iedere verdere aanwijzing (van – om te beginnen – de zaak waar het om gaat en de personalia van de verhoorde persoon) in alle gevallen geheel zouden moeten worden bekeken of beluisterd. Het experiment zou zich in mijn ogen dus moeten richten op *gedeeltelijke* vervanging van de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal door een opname. Gezocht zou moeten worden naar een welgekozen mix van schriftelijke verslaglegging en opnamen, die de kwaliteit en toegankelijkheid van de verslaglegging als geheel zou kunnen vergroten. Gewerkt zou kunnen worden met een proces-verbaal waarin onder verwijzing naar de relevante, en als zodanig aange-

wezen, delen van een opname daarvan een samenvatting wordt gegeven waarin de belangrijkste elementen uit het verhoor worden weergegeven. Op deze manier gaan de relevante delen van de opname, zeker als gewerkt wordt met hyperlinks, als het ware onderdeel uitmaken van de verslaglegging. De opname is dan niet louter meer een registratie van het verhoor die een “losse” kennisbron is naast het proces-verbaal. De relevante onderdelen van de opname worden in dat geval in de verslaglegging betrokken. Vandaar dat ik als titel van deze rede audiovisuele “verslaglegging” heb gekozen. Daarmee doel ik op een wijze van verslaglegging waarin relevante onderdelen van de audiovisuele opname zijn geïntegreerd.

Idealiter zou de korte samenvatting in het proces-verbaal een elektronische link naar relevante onderdelen van de opname moeten bevatten waarnaar eenvoudig kan worden “doorgeklikt”. Dat vergt, als gezegd, dat opsporingsambtenaren de opnamen metadateren en indexereren. Daarvoor bestaan de nodige technische mogelijkheden. Ook denkbaar is dat in de korte samenvatting op andere wijze dan via een elektronische link wordt verwezen naar de relevante onderdelen van de opname, onder voorwaarde dat die eenvoudig en zonder moeite kunnen worden opgezocht.

Het is uiteraard de bedoeling dat het proces-verbaal als geheel – dat wil zeggen: de schriftelijke samenvatting en de passages in de opname waarnaar wordt verwezen – een compleet en evenwichtig beeld geeft van het verhoor. Een risico kan zijn dat door de wijze van selecteren van de relevante passages uit de opname alsnog een vertekend beeld van het verhoor zou kunnen ontstaan. Dit risico bestaat, zoals is gebleken, echter ook bij de huidige wijze van schriftelijke verbalisering. Daarom moet in de werkwijze van het experiment kennisneming van de hele opname mogelijk blijven.

Wat betreft het schriftelijke deel van het proces-verbaal rijst de vraag op welke wijze de belangrijkste elementen uit het verhoor in de schriftelijke samenvatting moeten worden weergegeven. Het ligt daarbij in mijn ogen voor de hand om de vragen antwoordvorm in beginsel los te laten. Voor de vragen die aan antwoorden van de verhoorde persoon ten grondslag liggen, kan immers worden doorgeklikt naar de opname. Moeten de belangrijke passages in de samenvatting zo veel mogelijk in de eigen woorden van de verhoorde persoon blijven worden weergegeven? Ik ben geneigd om deze vraag ontkennend te beantwoorden. Van de nieuwe werkwijze zou namelijk een stimulans moeten uitgaan om meer dan nu het geval is rechtstreeks kennis te nemen van de relevante delen van de opname. Die prikkel zou ontbreken wanneer met kennisneming van de schriftelijke samenvatting zou kunnen worden volstaan.

Eventueel zou er ook voor kunnen worden gekozen om te experimenteren met zowel algehele als de door mij beschreven en bepleite gedeeltelijke vervanging van de schriftelijke verslaglegging. Zo kunnen de mate van kwaliteitsverbetering en de werklastgevolgen worden vergeleken.

De derde hoofdkeuze heeft betrekking op de soort strafzaken die in het experiment worden betrokken. Daarbij moet vooral worden bepaald of het experiment al dan niet moet worden beperkt tot strafzaken die buitengerechtelijk worden afgedaan. Bij een dergelijke beperking kan, als eerste stap, worden gezien hoe de experimentele werkwijze uitpakt voor opsporingsambtenaren die de audiovisuele verslaglegging moeten genereren en aanleveren, als ook voor de officier van justitie bij de voorbereiding van de buitengerechtelijke afdoeningsbeslissing, en voor de verdachte en zijn raadsman die bij de beoordeling van hun

opstelling bij die afdoeningsbeslissing van de verslaglegging moeten kennismaken. Een keuze voor deze beperking zou tot gevolg hebben dat alsnog conform de huidige werkwijze een volledig proces-verbaal moet worden opgemaakt wanneer de strafzaak na de buitengerechtelijke afdoeningsbeslissing aan de rechter wordt voorgelegd, bijvoorbeeld wanneer de verdachte verzet doet tegen de strafbeschikking. In dat geval is in zekere zin sprake van uitgestelde verbalisering. Een en ander levert potentieel grote mogelijkheden voor werklastbesparing op. Tegenover het extra werk dat het alsnog moeten opmaken van een volledig proces-verbaal meebrengt in de kleine *minderheid* van strafzaken die naar de rechter gaan, staat namelijk de potentiële werklastbesparing die het uitblijven van een volledig uitgewerkt proces-verbaal kan meebrengen in de grote *meerderheid* van strafzaken die na de buitengerechtelijke afdoeningsbeslissing niet meer aan de rechter worden voorgelegd.

Een nadeel van een beperking van het experiment tot buitengerechtelijke afdoening is dat niet kan worden gezien hoe een grotere rol van opnamen bij verslaglegging door opsporingsambtenaren doorwerkt bij de berechting. Het vergemakkelijken van de directe toegang tot de oorspronkelijke informatiebron die met een grotere rol voor opnamen bij de verslaglegging van verhoren zou worden nagestreefd, zou ook voor de beoordeling door de rechter voordelen kunnen hebben. De werklastgevolgen zouden voor de rechter echter groter kunnen zijn dan voor de officier van justitie bij buitengerechtelijke afdoening thans het geval is, omdat de rechter in het schriftelijk vonnis de zakelijke inhoud van de voor het bewijs te gebruiken verklaring in woorden moet vatten zonder daarbij volledig te kunnen terugvallen op een schriftelijke weergave in het proces-verbaal. De strafbeschikking behoeft volgens het geldende recht echter niet te worden gemotiveerd;⁹⁰ het is niet vereist dat de verklaringen of relevante

delen daarvan waarop het bewijs steunt, in de strafbeschikking worden vermeld. Ook dit verschil zou er – wat betreft de tweede hoofdkeuze – voor pleiten om in het experiment niet te werken met volledige vervanging van het proces-verbaal door een opname. Bij volledige vervanging kan de rechter in zijn vonnis namelijk *in het geheel niet* terugvallen op een schriftelijke weergave in het proces-verbaal.⁹¹ Daar staat tegenover dat het in veel gevallen niet verplicht is om een voor het bewijs te gebruiken verklaring schriftelijk weer te geven in het vonnis, bijvoorbeeld wanneer geen hoger beroep wordt ingesteld en met een verkort vonnis (waarin een uitwerking van bewijsmiddelen ontbreekt) wordt volstaan. En ook niet bij zaken met betrekking tot bekende verdachten waarbij in het vonnis, ook als hoger beroep wordt ingesteld, met een opgave van bewijsmiddelen mag worden volstaan.

Omdat de nieuwe werkwijze ook voor de rechter voordelen zou kunnen hebben en omdat wenselijk is dat het experiment ook informatie genereert over de doorwerking van de nieuwe werkwijze bij de berechting, heeft het mijn voorkeur om het experiment niet tot buitengerechtigde afdoening te beperken.

EEN EXPERIMENTEERREGELING

Een belangrijke vraag is of het door mij bepleite experiment vergt dat van de wet wordt afgeweken. Wanneer dat namelijk het geval is, zal voor het experiment een wettelijke grondslag moeten worden geschapen. Dat zou vergen dat daartoe een wetsvoorstel in voorbereiding wordt genomen. Eerst ga ik in op de eisen die aan de wettelijke grondslag voor een experiment worden gesteld. Daarna beantwoord ik de door mij opgeworpen vraag. Ik kan nu al verklappen dat het maken van een wettelijke experimenteeregeling naar mijn mening de voorkeur verdient.

Eerst dus enkele opmerkingen over experimenteerregelingen. Dergelijke regelingen worden in het programma toekomstbestendige wetgeving genoemd als een van de methoden om wetten “toekomstbestendiger” te maken.⁹² Zij bieden de mogelijkheid “om ervaring op te doen met het effectief reguleren van nieuwe ontwikkelingen waarvan nog niet zeker is hoe die in de praktijk zullen uitwerken” en aan de hand van de resultaten te bekijken of tot een algemene regeling moet worden overgegaan.⁹³ Vooral bij innovatie kunnen experimenteerbepalingen goede diensten bewijzen.⁹⁴

De Aanwijzingen voor de regelgeving stellen aan experimenten waarbij wordt afgeweken van de wet een aantal voorwaarden. Allereerst moet in de wet zelf worden voorzien in een bepaling waarin is aangegeven van welke wettelijke bepalingen bij wijze van experiment in een lagere regeling mag worden afgeweken (Ar 10a, eerste lid). Vervolgens moet in die lagere regeling worden vermeld van welke bepalingen uit de hogere regeling wordt afgeweken. Die afwijking kan in beginsel slechts plaatsvinden bij algemene maatregel van bestuur (Ar 10a, tweede lid). Experimenten hebben een tijdelijk karakter. Daarom moet de wettelijke experimenteerbepaling de maximale geldigheidsduur van het experiment vermelden (Ar 10b, eerste lid), eventueel met een mogelijkheid van verlenging. De bedoeling is dat het uitgevoerde experiment aan een evaluatie wordt onderworpen. In de toelichting op de regeling moet worden aangegeven hoe de evaluatie zal plaatsvinden (Ar 10b, tweede lid). Op basis daarvan kan een standpunt worden ingenomen over de vraag of het experiment moet worden omgezet in een algemeen geldende regeling.

Vergt het door mij bepleite experiment afwijking van de wet? Ik begin met de wettelijke verbaliseringsplicht. Het is niet met zekerheid te zeggen of het experiment met de wettelijke

verbaliseringsplicht zou sporen. Hoewel de wet in het algemeen bepaalt dat het opmaken van een proces-verbaal onder verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie achterwege kan worden gelaten, lijken de rechtspraak over de verbaliseringsplicht en de wetsgeschiedenis in de weg te staan aan algehele vervanging van het proces-verbaal door een opname en ook aan een proces-verbaal waarin in de schriftelijke samenvatting van het verhoor wordt volstaan met verwijzing naar relevante informatie in een opname (zie paragraaf 2.1). Ook in dat laatste geval is die informatie immers niet, althans niet noodzakelijkerwijs, volledig in het proces-verbaal vermeld. Tegelijk is niet uitgesloten dat de rechter bereid is om, in weerwil van de wetsgeschiedenis waaruit blijkt dat de wetgever volledige vervanging door een opname onwenselijk vond, uit te gaan van een meer eigentijdse uitleg van de wet volgens welke het opmaken van een proces-verbaal onder verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie óók geheel of gedeeltelijk achterwege mag worden gelaten met het argument dat van het verhoor al een opname is gemaakt. De kans dat de rechter tot die uitleg bereid is, neemt daarbij toe als zou worden gekozen voor de door mij bepleite gedeeltelijke vervanging van de schriftelijke verslaglegging door een opname, met verwijzingen naar de relevante delen van die opname. De rechter kan tot een dergelijke uitleg worden uitgenodigd, zo merk ik in lijn met wat Borgers in zijn afscheidsrede heeft betoogd op, door in de beschrijving van het experiment te beargumenteren waarom van de eerdere opvatting van de wetgever, zoals die blijkt uit de wetsgeschiedenis, moet worden teruggekomen.⁹⁵

Het huidige wetboek kent ook bepalingen over hoe – specifiek – het verdachtenverhoor moet worden geformaliseerd. Onder meer moeten de verklaringen van de verdachte zo veel mogelijk in zijn eigen woorden worden weergegeven. Na aanvaarding en inwerkingtreding van wetsvoorstel 34 159 wordt

daaraan bovendien toegevoegd dat de verklaringen van de verdachte “zo volledig mogelijk” in het proces-verbaal worden weergegeven en “zoveel mogelijk in vraag- en antwoordvorm”. Hoe verhouden zich deze bepalingen tot een experiment waarin het proces-verbaal van het verhoor van de verdachte geheel of gedeeltelijk wordt vervangen door een opname?

Voor het antwoord op deze vraag is bepalend hoe de verhouding moet worden gezien tussen enerzijds de algemene bepalingen over de verbaliseringsplicht in artikel 152 en anderzijds de specifieke bepalingen over de verbalisering van het verdachtenverhoor. Mij is over deze verhouding geen rechtspraak bekend. Denkbaar is om uit te gaan van de uitleg dat een proces-verbaal van een verdachtenverhoor alleen aan de daarvoor specifiek geldende bepalingen behoeft te voldoen indien conform de algemene verbaliseringsplicht proces-verbaal van dat verhoor wordt opgemaakt, en het opmaken van dat proces-verbaal dus niet onder verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie achterwege wordt gelaten. Het is echter ook mogelijk om het verband tussen de algemene bepalingen over verbaliseringsplicht en de specifieke bepalingen over de vereisten waaraan het proces-verbaal van een verdachtenverhoor moet voldoen zo te duiden, dat van verdachtenverhoren *steeds* proces-verbaal moet worden opgemaakt in overeenstemming met de daarvoor geldende specifieke bepalingen, en dat er geen ruimte is om daarvan op basis van de algemene bepalingen af te zien.

Er bestaat voor mijn gevoel over de precieze reikwijdte van de verbaliseringsbepalingen een zodanige onzekerheid, dat de koninklijke weg zou zijn om een wettelijke bepaling te scheppen waarin de mogelijkheid wordt geboden om een experiment als door mij bepleit uit te werken bij algemene maatregel van bestuur. Deze bepaling zou naast zekerheid ook duidelijkheid scheppen. De regeling is in mijn ogen vooral aangewezen

wanneer het experiment zich niet zou beperken tot buitengerechtelijke afdoening en zich dus ook zou uitstrekken tot strafzaken die ter berechting aan de rechter worden voorgelegd. Bij een beperking van het experiment tot strafzaken die buitengerechtelijk worden afgedaan, zou voor een dergelijke regeling wellicht minder aanleiding hoeven zijn omdat in dat geval conform de gebruikelijke werkwijze immers alsnog een volledig proces-verbaal wordt opgemaakt wanneer de strafzaak aan de rechter wordt voorgelegd, bijvoorbeeld in gevallen waarin de verdachte verzet doet tegen de strafbeschikking. Zelfs als de rechter ook dan zou oordelen dat die werkwijze niet spoort met de wettelijke verbaliseringsplicht, zou hieraan geen rechtsgevolg behoeven te worden verbonden. Het aanvankelijke “vormverzuim” zou, doordat bij voorlegging van de strafzaak aan de rechter alsnog een volledig proces-verbaal wordt opgemaakt, immers zijn hersteld, om in de termen van artikel 359a Sv te spreken.

Wanneer het experiment zich ook uitstrekt tot strafzaken die aan de rechter ter berechting worden voorgelegd, zijn er nog andere redenen om in een wettelijke experimenteerbepaling te voorzien. In dat geval is het namelijk wenselijk om (ook) van een aantal andere wettelijke bepalingen af te wijken.

Het zou in mijn ogen niet in alle gevallen verplicht moeten zijn om opnamen die het proces-verbaal van verhoor geheel of gedeeltelijk vervangen op de terechtzitting af te spelen, willen deze opnamen voor het bewijs kunnen worden gebruikt. Dat is nu wel voorgeschreven in gevallen waarin de opnamen via de eigen waarneming van de rechter tot het bewijs meewerken (paragraaf 2.1). Opnamen van verhoren die in een gecontroleerde omgeving worden afgenomen volgens daarvoor bepaalde werkwijzen en normen, zijn immers lang niet altijd voor meerdere uitleg vatbaar, laat staan voor een voor de procespartijen

verrassende uitleg. Om te bereiken dat opnamen niet standaard op de terechtzitting behoeven te worden afgespeeld om via de eigen waarneming van de rechter tot het bewijs te kunnen meewerken, zal van de wettelijke bewijsregeling moeten worden afgeweken. Van die regeling moet ook om een andere reden worden afgeweken. Omdat de bewijsregeling het proces-verbaal aanmerkt als een “schriftelijk bescheid”, moet worden aangenomen dat een opname naar geldend recht niet kan worden beschouwd als een integraal onderdeel van het proces-verbaal. Bovendien moet de opname naar geldend recht kunnen worden beschouwd als berustend op de eigen waarneming en ondervinding van degene die het proces-verbaal heeft opgemaakt. Omdat de alternatieve route van het bewijsmiddel van de eigen waarneming van de rechter vergt dat opnamen in alle gevallen op de terechtzitting worden afgespeeld, en dit juist niet steeds wenselijk is, gaat de voorkeur ernaar uit om het mogelijk te maken dat ten behoeve van het experiment op dit punt wordt afgeweken van de huidige wettelijke bewijsregeling. Het heeft daarbij mijn voorkeur om opnamen, dan wel een proces-verbaal waarvan de relevante delen van de opname deel uitmaken, voor het experiment als zelfstandig wettig bewijsmiddel aan te merken. Opnamen zouden in het nieuwe Wetboek van Strafvordering mijns inziens sowieso als wettig bewijsmiddel moeten worden aangemerkt. Maar omdat wenselijk is dat het experiment op inwerkingtreding van het nieuwe wetboek vooruit loopt – ik kom daar zo meteen nog op terug – zal dit ook voor het experiment separaat moeten worden bepaald. Door deze afwijking van de huidige bewijsregeling is verzekerd dat de opname niet in alle gevallen op de terechtzitting hoeft te worden afgespeeld om, via de eigen waarneming van de rechter, tot het bewijs te kunnen meewerken. Maar ook als de rechter op een toereikende schriftelijke weergave in het proces-verbaal zou kunnen terugvallen, zou hem

de mogelijkheid moeten worden gegeven om, ook zonder dat hij de opname op de terechtzitting moet afspelen, de bewezenverklaring rechtstreeks op de opname, als de meest directe bron, te laten berusten, en niet per se op de schriftelijke samenvatting daarvan in het proces-verbaal. Wanneer er inderdaad voor zou worden gekozen om een opname als zelfstandig bewijsmiddel aan te merken, zou het naar mijn mening voor de hand liggen om in de experimenteerregeling voor opnamen aanvullend een pendant van artikel 301, vierde lid, Sv op te nemen. Dat artikel-lid bepaalt dat op “stukken” niet in het nadeel van de verdachte acht mag worden geslagen als deze niet op de terechtzitting zijn voorgelezen of hun korte inhoud op die zitting is meegedeeld. De rechter kan, in geval hij mondeling de korte inhoud van een belastende verklaring aan de verdachte wil mededelen, gebruikmaken van de schriftelijke samenvatting van de opname in het proces-verbaal. Wanneer het openbaar ministerie of de verdediging zich op redelijke gronden ertegen verzetten dat de korte inhoud van de verklaring op deze wijze wordt voorgehouden, zullen de relevante delen van de opname op de terechtzitting moeten worden afgespeeld, naar analogie van de met betrekking tot “stukken” geldende regel dat, wanneer procespartijen zich op redelijke gronden tegen mededeling van de korte inhoud daarvan verzetten, deze worden “voorgelezen”.

VERDERE UITWERKING

Met het voorgaande is slechts een eerste aanzet gegeven voor de opzet en inrichting van een experiment en de daarvoor – in ieder geval bij een ruime opzet van het experiment die de berechting omvat – benodigde experimenteerregeling. Indien een dergelijke regeling door de wetgever in overweging zou worden genomen, zouden er nog de nodige vragen bij de verdere uitwerking onder ogen moeten worden gezien. Bij een keuze om het experiment

niet te beperken tot buitengerechtelijke afdoening rijst de vraag of het overweging verdient om in de experimenteerregeling te voorzien in een expliciete bevoegdheid van de rechter om te verzoeken om alsnog een volledig schriftelijk proces-verbaal op te maken. Voor de officier van justitie is een dergelijke explicitering overigens niet noodzakelijk omdat hij al op basis van zijn algemene bevelsbevoegdheid opdracht kan geven om alsnog een volledig schriftelijk proces-verbaal op te maken. De doelstelling van het experiment om de effecten van een nieuwe wijze van verslaglegging in kaart te brengen, vergt in ieder geval dat officier van justitie en rechter gedurende het experiment alleen in uitzonderingsgevallen aan deze “noodrem” trekken.

Wanneer opnamen de schriftelijke verslaglegging in het proces-verbaal geheel of gedeeltelijk vervangen, is onvermijdelijk en ook wenselijk dat deze steeds als processtuk in het procesdossier worden gevoegd, in alle gevallen waarin nu ook reguliere processen-verbaal in dat dossier worden gevoegd.⁹⁶ Voeging in het procesdossier van de opnamen is daarmee dan in beginsel standaard het geval. Volgens de rechtspraak van de Hoge Raad is dat op dit moment niet zo. Uit zijn rechtspraak vloeit, zoals hierboven aan de orde kwam, voort dat de verdediging recht heeft op kennisneming van opnamen, maar dat alleen delen van opnamen “als redelijkerwijze van belang zijnde stukken” aan het procesdossier behoeven te worden toegevoegd, wanneer de verdediging de betrouwbaarheid van de verklaring of de rechtmatigheid van de verkrijging daarvan betwist (paragraaf 2.1). Het gaat daarbij dan alleen om door de verdediging aan te duiden gedeelten van de opnamen die deze betwisting zouden kunnen ondersteunen. In een experiment als hier bedoeld, is de opname zelf onderdeel van de verslaglegging en daarmee onlosmakelijk verbonden. Daarmee is de relevantie van die opname als een in het procesdossier te voegen processtuk dus wel min of meer

gegeven in de gevallen waarin ook het reguliere proces-verbaal dat nu zou zijn.

Een vraag die in dit verband ook moet worden beantwoord, is hoe moet worden omgegaan met het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van de persoon van wiens verhoor de opname is gemaakt, vooral wanneer het gaat om opnamen van getuigenverhoren. Die vraag kan nu al spelen in de verhoudingsgewijs nog niet veelvuldig voorkomende gevallen waarin delen van opnamen aan het procesdossier worden toegevoegd. Die vraag wordt echter van groter belang wanneer opnamen als onderdeel van de verslaglegging in beginsel standaard in het procesdossier zouden worden opgenomen. Het voordeel van een experiment als hier voorgesteld is dat proefondervindelijk kan worden gezien hoe hiermee om te gaan.

Meer algemeen kan worden gesteld dat de resultaten van het experiment voor in het nieuwe Wetboek van Strafvordering te maken keuzes ook van belang kunnen zijn, wanneer er na het experiment voor zou worden gekozen om aan de wijze van schriftelijke verslaglegging niets te veranderen. Wanneer in het nieuwe wetboek zou worden volstaan met introductie van een verplichting tot het opnemen van verhoren naast schriftelijke verslaglegging, primair als middel tot controle daarop, dan zou bijvoorbeeld ook een betere toegankelijkheid van deze opnamen aan de hand van de resultaten van het experiment kunnen worden bevorderd.

PROCEDURELE INPASSING EXPERIMENTEERREGELING

Wanneer een experimenteerregeling als door mij voorgesteld in overweging zou worden genomen, heeft het mijns inziens de voorkeur om daarin mogelijk te maken dat wordt afgeweken van de regels uit het *huidige* Wetboek van Strafvordering. Zoals ik eerder al aanstipte, zou moeten worden voorzien in een

wettelijke grondslag die op inwerkingtreding van het beoogde nieuwe Wetboek van Strafvordering vooruitloopt. Die inwerkingtreding zal volgens de planning namelijk niet eerder zijn dan enkele jaren na de aanvaarding van de wetsvoorstellen die samen het nieuwe wetboek zullen gaan vormen, terwijl de indiening (in tranches) van al deze wetsvoorstellen bij de Tweede Kamer volgens de nu voorziene planning pas eind 2018 zal zijn voltooid.⁹⁷ En dan moet de parlementaire behandeling van de dan ingediende wetsvoorstellen nog beginnen. Door een experimenteerregeling te treffen die op het nieuwe wetboek vooruitloopt, kan dat wetboek waar aangewezen nog aan de evaluatie van het experiment worden aangepast.

Denkbaar is dat de nu geldende regels uit het huidige wetboek waarvan op grond van de wettelijke experimenteerregeling kan worden afgeweken, in het nieuwe wetboek wijzigen. Dat zou vooral het geval kunnen zijn bij de wettelijke bewijsregeling. Dat in de experimenteerregeling wordt afgeweken van wettelijke regels die in het kader van de modernisering zelf worden herzien, lijkt me niet bezwaarlijk. Het experiment zou immers op de invoering van het nieuwe wetboek vooruitlopen. En wanneer het experiment, al dan niet na een verlenging daarvan, nog zou lopen op het moment van inwerkingtreding van het nieuwe wetboek, zou de wettelijke grondslag van het experiment bij de invoeringswet van het nieuwe wetboek kunnen worden aangepast. Als na de evaluatie van het experiment zou blijken dat algemene invoering in enige vorm wenselijk is, kunnen eventuele wijzigingen in het nieuwe wetboek bij de invoeringswet of bij afzonderlijke wijzigingswet worden doorgevoerd.

6. CONCLUSIE

De conclusie die op basis van het voorgaande kan worden getrokken, is dat er op dit moment geen reden is om het vereiste van schriftelijke verslaglegging wat betreft processen-verbaal van opsporingsambtenaren en processen-verbaal van de terechtzitting in het beoogde nieuwe Wetboek van Strafvordering te nuanceren. Wel zouden in dat wetboek, los van de wijze van schriftelijke verslaglegging, verplichtingen moeten worden opgenomen om opnamen te maken van verhoren van verdachten en getuigen door opsporingsambtenaren in zwaardere strafzaken. Ook voor opnamen van de terechtzitting zou een regeling moeten worden geschapen. Voor zover het daarbij gaat om opnamen waarvan ook het openbaar ministerie en de verdediging kennis kunnen nemen, zou deze regeling zich in eerste instantie moeten beperken tot opnamen van verhoren op de terechtzitting in zwaardere strafzaken. Deze opnamen van verhoren in het vooronderzoek en van verhoren op de terechtzitting hebben daarbij primair de functie om, uit een oogpunt van waarheidsvinding, het proces-verbaal te kunnen controleren.

Het schriftelijk en audiovisueel verslagleggen van dezelfde gebeurtenis roept de vraag op of er aanleiding is het vereiste van schriftelijke verslaglegging te nuanceren in gevallen waarin ook een opname voorhanden is. Een welgekozen mix van schriftelijke en audiovisuele verslaglegging zou de kwaliteit en toegankelijkheid van die verslaglegging kunnen vergroten. Ook biedt dit potentieel grote mogelijkheden voor werklustbesparing. Omdat op dit moment onvoldoende gegevens voorhanden zijn om te kunnen beoordelen of en zo ja in welke gevallen en onder welke voorwaarden dit wettelijk mogelijk kan worden gemaakt,

heb ik bepleit om met betrekking tot verhoren door opsporingsambtenaren een experiment uit te voeren met gedeeltelijke vervanging van de schriftelijke weergave van het verhoor door relevante delen van een opname. Omdat bij een beperkte opzet van het experiment onzeker is of daarbij van de wet wordt afgeweken en omdat een ruime opzet van het experiment zeker afwijking van de wet zou vergen, meen ik dat het de voorkeur verdient om voor het experiment een wettelijke grondslag te scheppen. Hierboven heb ik voor de mogelijke vormgeving en inrichting van het door mij bepleite experiment een eerste aanzet gegeven. Het is gewenst om nu te beginnen met een experimenteerregeling die voortbouwt op en waar nodig afwijkt van het huidige wetboek. En dus om niet te wachten tot de inwerkingtreding van het beoogde nieuwe wetboek. De strafrechtspraktijk en de strafwetgever kunnen het zich mijns inziens niet veroorloven zaken op hun beloop te laten, want de audiovisuele mogelijkheden bieden kansen om de kwaliteit van de verslaglegging te verbeteren en om een potentiële bron voor werklastbesparing aan te boren. Los hiervan lijkt een verdere toename van het aantal opnamen een onvermijdelijke ontwikkeling waarop moet worden ingespeeld. Als de resultaten van het experiment uitwijzen dat in nader te bepalen gevallen de voorkeur moet worden gegeven aan een mix van schriftelijke en audiovisuele verslaglegging, zou de term “proces-verbaal” in de toekomst wellicht niet meer behoeven te worden voorbehouden aan verslaglegging die louter schriftelijk is.

Als de resultaten van het experiment uitwijzen dat handhaving van de huidige vorm van schriftelijke verslaglegging de voorkeur blijft verdienen, en opnamen primair als middel tot controle van de schriftelijke verslaglegging moeten blijven dienen, dan is die keuze in het nieuwe wetboek met de resultaten van het experiment in de hand in ieder geval evidence-based.

Het kabinet streeft naar toekomstbestendige wetten.⁹⁸ In de inleiding van de contourennota is aangegeven dat het doel van de daarin aangekondigde modernisering van het Wetboek van Strafvordering is te komen tot een toekomstbestendig wetboek.⁹⁹ Die aanduiding zal in het licht van het algemene kabinetsbeleid niet zonder reden zijn gekozen. Experimenteerbepalingen zijn een van de methoden om tot toekomstbestendige wetten te komen. Ik hoop te hebben laten zien dat audiovisuele verslaglegging in strafzaken bij uitstek een voorbeeld vormt van een onderwerp dat zich voor een experiment leent.

Het zou, gezien de planning van het nieuwe wetboek, kunnen zijn dat de resultaten van het door mij bepleite experiment, indien deze nopen tot wijzigingen, in het nieuwe wetboek zouden worden verwerkt op een moment waarop dat wetboek al in werking is getreden. Het zou wellicht kunnen gaan om een van de eerste wijzigingswetten waarbij wijzigingen in dat wetboek worden doorgevoerd. Als dat de uitkomst zou zijn, zou de vraag kunnen rijzen of het nieuwe wetboek achteraf gezien dan nog wel zou kunnen kwalificeren als toekomstbestendig. Ik denk dat het van realisme getuigt dat in de contourennota is vermeld dat ook het nieuwe wetboek “geen legislatief eindpunt is, maar onverminderd voorwerp zal zijn van aanpassing aan nieuwe ontwikkelingen en inzichten”.¹⁰⁰ Als de wetgever wacht met het tot stand brengen van een nieuw Wetboek van Strafvordering totdat alle daarvoor relevante belangrijke ontwikkelingen zijn uitgekristalliseerd, kan hij wachten tot sint-juttemis. Wetten lopen vaak achter de feiten aan. Waar dat onnodig is, moet dat worden voorkomen, maar vaak ook is het onvermijdelijk en soms zelfs wenselijk.

Het onderwerp van deze rede is een voorbeeld van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om aanpassing van

bestaande wetgeving. Bij dergelijke ontwikkelingen, die ook meebrengen dat huidige werkwijzen en werkprocessen veranderen, bestaat behoefte aan juridisch wetenschappelijk onderzoek dat zich richt op de vraag hoe die ontwikkelingen in nieuwe wetgeving kunnen worden vertaald, hoe dergelijke wetgeving in hoofdlijnen zou kunnen worden uitgewerkt en, heel belangrijk, welke stappen de wetgever zou moeten zetten om tot beantwoording van deze vragen te komen. Analyse en beoordeling van het geldende recht is bij dergelijk onderzoek een belangrijk middel, maar is daarvan niet het doel.

7. DANKWOORD

Aan het einde van mijn rede gekomen wil ik graag enkele woorden van dank uitspreken.

Ik dank het College van Bestuur en het bestuur van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van deze universiteit voor het in mij gestelde vertrouwen.

Een woord van dank richt ik voorts aan de Directie Wetgeving en Juridische Zaken van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, die mede initiatief heeft genomen tot deze leerstoel en mij in de gelegenheid stelt om daaraan gedurende een werkdag in de week invulling te geven. Ik dank in dit verband in het bijzonder Menno Bouwes.

Ik dank de collega's van de Directie Wetgeving voor de goede samenwerking die het werk als wetgevingsambtenaar zo aangenaam maakt.

Waarde Cleiren, beste Tineke, waarde Crijns, beste Jan, beste leden van het Instituut voor strafrecht en criminologie, ik dank jullie voor de hartelijke ontvangst in jullie midden. Jullie vormen een hechte en leuke groep mensen. Ik zie uit naar voortzetting van onze samenwerking in de komende jaren.

Beste studenten, een belangrijke les die ik in het onderwijs hoop over te brengen is dat wetgeving, en strafwetgeving in het bijzonder, behalve een inhoudelijke ook een procedurele en politiek-bestuurlijke dimensie heeft.

Waarde De Jong, beste Dirk Herman, je begeleidde als mijn promotor mijn eerste stappen op het pad van de wetenschap. Ik wil je er in het bijzonder voor danken dat je eraan hebt bijgedragen dat ik mij in de periode waarin ik destijds aan de Rijksuniversiteit Groningen werkte, en in Groningen woonde, als westerling in het hoge Noorden ben gaan thuis voelen. Ook ben ik dank verschuldigd aan Harrie Krabbe en Evert Stamhuis die mijn promotieonderzoek destijds hebben begeleid.

Waarde Knigge, beste Geert, waarde Keulen, beste Berend, jullie zijn ieder op jullie geheel eigen wijze voor mij een grote inspiratiebron. Ik beschouw het als een voorrecht dat ik sinds kort opnieuw met ieder van jullie mag samenwerken.

Graag grijp ik de gelegenheid aan om mijn vrienden te bedanken voor hun gezelschap en steun.

Ook wil ik mijn ouders bedanken. Mijn moeder heeft mij een gevoel voor evenwichtige beoordeling meegegeven, en het vermogen om, waar nodig langdurig, te wikken en wegen tussen verschillende opties, om de best mogelijke besluiten te nemen. Deze rede draag ik op aan mijn moeder, ter herinnering aan wie zij was.

Ook omdat zij er niet meer is, ben ik bijzonder dankbaar dat mijn vader vandaag aanwezig is. Lieve pap, jij geeft er altijd blijk van te geloven in, enthousiast te zijn over en vooral trots te zijn op alles wat ik doe, zowel in mijn werk als daarbuiten. Dat geloof en enthousiasme heeft mij over menige drempel, waarvoor ik wikkend en wegend tot stilstand dreigde te komen, heen geholpen. Daarvoor wil ik je bedanken.

Lieve Petra, jij onderscheidt je van alle andere aanwezigen niet alleen doordat je mijn zus bent, maar ook doordat jij deze dag ruim dertig jaar geleden al zag aankomen. Als ik uit school kwam, vertelde ik jou tot vervelens toe wat ik daar allemaal had geleerd. Ik was dan onophoudelijk tegen jou aan het praten. Jij noemde dat, toen al, “oreren”. “Mijn broer oreert”, zei je dan berustend tegen anderen. Vandaag sta ik dan, dertig jaar later, opnieuw tegen je te oreren. Ik wil je danken voor je luisterend oor en je relativerende humor!

Lieve Viola, jij bent, behalve mijn geliefde en echtgenote, in tal van opzichten mijn grootste leermeester. Door jou weet ik – ik noem slechts enkele voorbeelden – dat rust nemen fijn is, hoe je effectief kunt communiceren, organiseren en procesmatig handelen, dat je moet kiezen, en dat de Tudors, naar de maatstaven van hun tijd gemeten, helemaal niet zo “terrible” waren als iedereen altijd zegt. En dat Andy Murray een geweldige tennisser is en dat het “uit” is tussen jou en het Verenigd Koninkrijk sinds dat land voor een Brexit heeft gestemd. Ik ben dankbaar dat je in mijn leven bent, al meer dan zestien jaar. Samen met jou tijd doorbrengen is het mooiste dat er is. Ik wil je danken voor al je inspanningen om deze dag tot een succes te maken, en voor je geduld met mij.

Ik heb gezegd.

NOTEN

- 1 Ik dank dr. mr. M.J. Dubelaar, V.M. de Groot MPA en dr. mr. A.J.P. Schild voor hun commentaar op een eerdere versie van deze rede.
- 2 *Kamerstukken II 2015/16, 29 279, nr. 278.* Zie voor een samenvatting van deze nota op hoofdlijnen M. Kessler, “Contourennota modernisering Wetboek van Strafvordering”, AA 2016, p. 126-131.
- 3 In de contourennota wordt het voornemen geuit om in het nieuwe wetboek een regeling te treffen waarin het gebruik op de terechtzitting van dit soort reconstructies wordt genormeerd. Zie *Kamerstukken II 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 33 en 82.*
- 4 In de eerste voortgangsrapportage over het moderniseringsproject sinds het verschijnen van de contourennota (*Kamerstukken II 2015/16, 29 279, nr. 331, p. 4*) wordt opgemerkt dat binnen het project ook “meer horizontale thema’s” worden besproken “zoals de wijze waarop het wetboek rekening kan houden met de ontwikkeling van technische middelen van communicatie (waaronder vragen van digitalisering)”.
- 5 *Kamerstukken II 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 9-15.*
- 6 *Kamerstukken II 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 2.*
- 7 Vgl. M.J. Dubelaar, *Betrouwbaar getuigenbewijs, totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief*, proefschrift UL 2014, p. 292.
- 8 Wet van 1 december 2011, *Stb.* 601.
- 9 *Kamerstukken I 2011/12, 32 468, nr. C, p. 7.*
- 10 *Kamerstukken II 2009/10, 32 468, nr. 3, p. 13-15.* Ook de aanbevelingen van de onderzoekers van het onderzoeksproject Strafvordering 2001 waarop de bepaling van artikel 152, tweede lid, Sv volgens de memorie van toelichting is gebaseerd, beperkt zich tot het geven

- van een wettelijke basis aan het afzien van het opmaken van proces-verbaal in gevallen waarin van strafvervolgning zal worden afgezien. Zie J.B.H.M. Simmelink en Y.G.M. Baaijens-van Geloven, “Vervolging en berechting”, in: M.S. Groenhuijsen en G. Knigge (red.), *Het vooronderzoek in strafzaken*, tweede interim-rapport onderzoeksproject Strafvoeding 2001, p. 387-496, in het bijzonder p. 484-486.
- 11 *Kamerstukken II* 2009/10, 32 468, nr. 3, p. 14.
 - 12 HR 19 december 1995, ECLI:NL:HR:1995:ZD0328, *NJ* 1996/249, rov. 11.2.1, herhaald in HR 5 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5629, *NJ* 2011/169, rov. 7.2.2.
 - 13 Zie B.F. Keulen en G. Knigge, *Strafprocesrecht*, dertiende druk 2016, p. 283.
 - 14 HR 21 januari 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE8845, *NJ* 2004/364. De overwegingen van de Hoge Raad hadden overigens niet rechtstreeks betrekking op de omvang van de verbaliseringsverplichting, maar op beoordeling onder welke omstandigheden het weglaten in het proces-verbaal van bepaalde informatie tot gevolg heeft dat wat wel in het proces-verbaal is opgenomen een valse verklaring in de zin van artikel 207 Sr oplevert.
 - 15 HR 19 december 1995, ECLI:NL:HR:1995:ZD0328, *NJ* 1996/249, rov. 11.2.1, herhaald in HR 5 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5629, *NJ* 2011/169, rov. 7.2.2.
 - 16 Onder meer Hof Den Haag 31 augustus 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BZ6572, Hof Arnhem 10 februari 2004, ECLI:NL:GHARN:2004:AO3327, Rechtbank Midden-Nederland, 11 maart 2013, ECLI:NL:RBMNE:2013:BZ3729, Rechtbank Zutphen 4 mei 2012, ECLI:NL:RBZUT:2012:BW4872 (in hoger beroep liet het hof zich alleen uit over de vraag welk rechtsgevolg aan de door de rechtbank vastgestelde schending van de bepaling moest worden verbonden, zie Hof Arnhem 19 oktober 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BY0666), Rechtbank Breda 8 februari 2011, ECLI:NL:RBBRE:2011:BP3600 en Rechtbank Amsterdam 21 februari 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BC8624.

- 17 Aanwijzing van 24 december 2012, *Stcrt.* nr. 26900.
- 18 Zie onderdeel 3.2 van het bij de aanwijzing behorende protocol.
- 19 Zie onderdeel 3.1 van het bij de aanwijzing behorende protocol.
- 20 M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Komter en M. de Boer, *Kijken, luisteren, lezen, De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren*, 2015.
- 21 Malsch e.a., a.w., p. 147-150 en 156.
- 22 Malsch e.a., a.w., p. 150.
- 23 Malsch e.a., a.w., p. 112 voetnoot 81 en p. 156.
- 24 Zie Keulen en Knigge, a.w., p. 488.
- 25 HR 29 augustus 2006, ECLI:NL:HR:2006:AX6414, *NJ* 2007/134, rov. 3.6.
- 26 Zie ook HR 15 december 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ2831, *NJ* 2011/78 rov. 3.5.2.
- 27 Zie bijvoorbeeld HR 25 september 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX4990, *NJ* 2012/559. Vgl. ook HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1405, *NJ* 2016/333. Geen rechtsregel staat eraan in de weg dat de rechter buiten de terechtzitting, bijvoorbeeld bij de bestudering van de zaak, een aan het procesdossier toegevoegde opname bekijkt, zie HR 8 mei 2001, ECLI:NL:HR:2001:AB1515, *NJ* 2001/457, rov. 3.3.
- 28 HR 31 januari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU4214, *NJ* 2012/102, rov. 2.3; HR 21 oktober 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZD0832, *NJ* 1998/133, rov. 4.2.
- 29 HR 31 januari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU4214, *NJ* 2012/102, rov. 2.5.
- 30 Keulen en Knigge, a.w., p. 481.
- 31 Zie de tot juli 2016 bijgewerkte “oriëntatiepunten voor straftoemeting en LOVS-afspraken”, p. 25, te vinden op www.rechtspraak.nl (geraadpleegd september 2016).
- 32 Zie o.a. HR 22 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AU1993, *NJ* 2006/219, HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, *NJ* 2006/393 en HR 7 januari 2014, ECLI:NL:HR:2014:37, *NJ* 2014/64.

- 33 B.F. Keulen, “Wetboek op stellen”, *RM Themis* 2014, p. 211-222, in het bijzonder p. 213.
- 34 Deze discussiestukken zijn te raadplegen via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/modernisering-wetboek-van-strafvordering/documenten/publicaties/2014/06/06/discussiestukken-1e-congres-modernisering-wetboek-van-strafvordering>.
- 35 Zie het discussiestuk algemene bepalingen en uitgangspunten van het voorbereidende onderzoek, p. 15. Het discussiestuk spreekt in dit verband over “verbaliseren door beelden”.
- 36 *Kamerstukken I* 2015/16, 34 159, nr. A.
- 37 Advies van 5 juli 2011, p. 3. Het advies is te vinden als bijlage bij *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, nr. 3. Die bijlage is aangeduid als “Adviezen Politie, Politieberaden, College van Procureurs-Generaal, NvvR” en betreft een verzamelbestand. Het gaat om het advies van de politie dat op p. 41 van het verzamelbestand aanvangt.
- 38 *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, nr. 3, p. 12-13.
- 39 *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, nr. 3, p. 13.
- 40 Vgl. Dubelaar, a.w., p. 294.
- 41 *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, nr. 3, p. 10-11.
- 42 *Kamerstukken II* 2015/16, 34 159, nr. 6, p. 12.
- 43 *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 298.
- 44 P. 16 en 26.
- 45 *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 33 en 83-84.
- 46 De nota wil “enige normering (...) in die zin” dat opnamen “slechts” kunnen worden gebruikt door middel van de eigen waarneming van de rechter. Ik ga ervan uit dat daarmee alleen is bedoeld te zeggen dat opnamen geen zelfstandig bewijsmiddel worden, en dat daarmee niet is bedoeld uit te sluiten dat opnamen via de in een proces-verbaal weergegeven waarneming daarvan door een opsporingsambtenaar aan het bewijs kunnen meewerken.
- 47 *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 33 en 82.

- 48 Zie onder andere D.V.A. Brouwer, “De verklaring van de verdachte en getuigen in het proces-verbaal van de terechtzitting”, *DD 2009/16* en Petra van Kampen, *Papieren werkelijkheid, het zittingsproces-verbaal in strafzaken*, inaugurele rede UU, 2011.
- 49 Vgl. het over de contourennota uitgebrachte advies van de Raad voor de rechtspraak, p. 22, te vinden in de bijlagen bij *Kamerstukken II 2015/16*, 29 279, nr. 278.
- 50 T.a.p.
- 51 Het betreft de Wet van 13 juli 2016, *Stb.* 288 (*Kamerstukken* 34 059).
- 52 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 3, p. 74.
- 53 Dat zou volgens Brouwer (t.a.p., paragraaf 6) ook niet aanbevelenswaardig zijn.
- 54 *Kamerstukken I 2015/16*, 34 059, nr. D, p. 16.
- 55 Zie *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 6, p. 50, 54-55 en 67-68, *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 7, p. 9 en *Kamerstukken I 2015/16*, 34 059, nr. D, p. 16.
- 56 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 6, p. 50 en *Kamerstukken I 2015/16*, 34 059, nr. D, p. 16.
- 57 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 7, p. 9. Met het uitgangspunt dat de opname in de ogen van de wetgever zelf het proces-verbaal is, verdraagt zich overigens niet dat in artikel 30n, zevende lid, Rv is bepaald dat de rechter kan bepalen dat “het proces-verbaal” door een opname wordt vervangen.
- 58 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 3, p. 74.
- 59 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 6, p. 36 en 50 en *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 7, p. 9.
- 60 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 6, p. 50 en *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 7, p. 9.
- 61 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 3, p. 74.
- 62 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 7, p. 9.
- 63 *Kamerstukken II 2014/15*, 34 059, nr. 3, p. 74.

- 64 Zie het regeerakkoord van 17 december 2013, getiteld: *Deutschlands Zukunft gestalten*, p. 146, te vinden op www.bundesregierung.de (geraadpleegd september 2016).
- 65 *Bericht der Expertenkommission zur effektiveren und praxistauglicheren Ausgestaltung des allgemeinen Strafverfahrens und des jugendgerichtlichen Verfahrens*, Berlin oktober 2015, te vinden op www.bmjv.de (geraadpleegd september 2016), verder aan te duiden als: eindrapport.
- 66 *Entwurf eines Gesetzes zur effektiveren und praxistauglicheren Ausgestaltung des Strafverfahrens*, te vinden op www.bmjv.de (geraadpleegd september 2016).
- 67 Zie voor e.e.a. K. Altenhain, “Dokumentationspflicht im Ermittlungsverfahren – Warum eigentlich nicht?”, *ZIS* 5/2015, p. 269-282, in het bijzonder p. 276.
- 68 Eindrapport, a.w., p. 67-72.
- 69 Altenhain, t.a.p., p. 281-282.
- 70 Zie artikel I, onderdeel 4, van het conceptwetsvoorstel en de toelichting daarop, p. 14 en 19-26.
- 71 Zie de toelichting op het conceptwetsvoorstel, p. 22.
- 72 Lutz Meyer-Gossner/Bertram Schmitt, *Strafprozessordnung*, vijftienvijftigste druk 2012, § 273, aantekening 14a. Claus Roxin/Bernd Schünemann, *Strafverfahrensrecht*, achtentwintigste druk 2014, p. 431.
- 73 Roxin/Schünemann, t.a.p.
- 74 E. Wilhelm, “Dokumentationspflicht in der Hauptverhandlung – Warum eigentlich?”, *HRRS* 6/2015, p. 246-252, in het bijzonder p. 248.
- 75 Roxin/Schünemann, a.w., p. 432.
- 76 Eindrapport, a.w., p. 134.
- 77 Eindrapport, a.w., p. 129-133.
- 78 Eindrapport, a.w., p. 131.
- 79 M.J. Dubelaar, “Lezen, kijken luisteren; de invloed van de (audiovisuele) techniek op de informatieoverdracht in het Nederlandse

- strafproces”, *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2011, p. 70-89, in het bijzonder p. 76.
- 80 Malsch e.a., a.w., p. 160.
- 81 Zie onder andere Malsch e.a., a.w., p. 45-47, M.J. Dubelaar en G.N.G. Vanderveen, “Beeld en geluid in het strafproces, Implicaties van de opkomst van (audio)visuele technieken en materialen voor communicatie en besluitvorming in de strafrechtspraktijk”, *NJB* 2009, p. 1954-1960, in het bijzonder paragraaf 3; Dubelaar 2011, t.a.p., p. 84-86.
- 82 Dubelaar 2011, t.a.p., p. 87. Zie ook Dubelaar 2014, a.w., p. 276-277.
- 83 Over het hier besproken voornemen uit de contourennota zijn in de literatuur vanuit de praktijk zorgen geuit. A.R. Veldt (“Het onderzoek ter terechtzitting en het proces-verbaal: een blik vanuit de praktijk”, *Trema* 2015, p. 140-150, in het bijzonder p. 146) is van mening dat met een wettelijke regeling die mogelijk zou maken dat ter controle van de juistheid van het proces-verbaal van de terechtzitting geluidsopnamen worden gemaakt die door de procespartijen kunnen worden beluisterd, “met een kanon op een mug [wordt] geschoten”.
- 84 Vgl. Veldt, t.a.p.
- 85 Vgl. Veldt (t.a.p.) die vreest dat rechters en griffiers ter voorkoming van discussie verklaringen in het proces-verbaal van de terechtzitting woordelijk gaan uitschrijven en daartoe de opnamen bij voorbaat zullen gaan uitluisteren.
- 86 Vgl. Van Kampen, a.w., p. 38.
- 87 Van Kampen, a.w., p. 40.
- 88 Malsch e.a., t.a.p.
- 89 Dubelaar 2011, t.a.p., p. 77.
- 90 M. Kessler, *De strafbeschikking*, tweede druk 2015, p. 32.
- 91 Vgl. met betrekking tot opnamen van de terechtzitting Van Kampen, a.w., p. 40-41.
- 92 Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 33 009, nr. 30, p. 4.
- 93 Zie *Kamerstukken II* 2014/15, 33 009, nr. 10, p. 9 e.v.

- 94 G.J. Veerman, “Toekomstbestendige wetgeving: duurzaam? wendbaar? duurzaam wendbaar?”, *Regelmaat* 2016, p. 82-101, in het bijzonder p. 97.
- 95 Zie M.J. Borgers, *Bij nader inzien*, afscheidsrede VU 2016.
- 96 Vgl. met betrekking tot het Duitse recht Altenhain, t.a.p., p. 282.
- 97 Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 321.
- 98 Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 33 009, nr. 30. Zie eerder *Kamerstukken II* 2014/15, 33 009, nr. 10, p. 6 e.v.
- 99 *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 1.
- 100 *Kamerstukken II* 2015/16, 29 279, nr. 278, p. 5.